

บทที่ 3

ข้อมูลพื้นฐานไถ่บ้านแฮะ

ลักษณะทั่วไปของพื้นที่

1. สภาพทางภูมิศาสตร์

เพื่อให้มองเห็นถึงลักษณะทั่วไปของทางด้านสภาพพื้นที่โดยรวม ผู้วิจัยของนำเสนอ ลักษณะของพื้นที่ที่จะศึกษา บ้านแฮะ ต.แม่ลาว อ.เชียงคำ จ.พะเยา ตั้งอยู่บริเวณทางทิศตะวันออกของเจียงใต้ของที่ว่าการอำเภอเชียงคำ มีทางหลวงแผ่นดินเลขที่ 1148 (พะเยา - น่าน) ตัดผ่านบ้านแฮะอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอเชียงคำ 23 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากศาลากลางจังหวัดพะเยา 91 กิโลเมตร ส่วนลักษณะอากาศจะมีความหนาวเย็นกว่าพื้นที่ราบเนื่องจากอาศัยอยู่พื้นที่ระหว่างหุบเขา และมีปริมาณน้ำฝนที่ตกบ่อยกว่าพื้นที่ราบเพราะเป็นพื้นที่ต้นน้ำของอำเภอเชียงคำ

2. ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มระหว่างภูเขา มีแม่น้ำลาวไหลผ่านกลางหมู่บ้าน มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ บ้านกอก ตำบลแม่ลาว

ทิศใต้ ติดกับ บ้านสิบสองพัฒนา ตำบลผาช้างน้อย อำเภอปง

ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านกอก ตำบลแม่ลาว

ทิศตะวันตก ติดกับ บ้านสบตุ ตำบลแม่ลาว

3. การคมนาคม

สามารถติดต่อกับชุมชนข้างเคียงได้สะดวก โดยทางรถยนต์ จำนวน 2 เส้นทาง

1. ติดต่อกับจังหวัดพะเยา ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 1159 (ปง - เชียงคำ)
2. ติดต่อกับจังหวัดน่าน ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 1148 (พะเยา - น่าน)

4. ลักษณะของกลุ่มประชากร

ตาราง 1 จำนวนและร้อยละของประชากรบ้านสะเดา ต.แม่ลาว อ.เจียงค้ำ จ.พะเยา แยกตาม
กลุ่มอายุปี 2545

กลุ่มอายุ	ชาย		หญิง		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
เยาวชนอายุ 15 - 24 ปี	51	17.95	62	22.62	113	20.25
กลุ่มวัยทำงานตอนต้นอายุ 25 - 34 ปี	73	25.6	67	24.45	140	25.08
กลุ่มวัยทำงานตอนปลายอายุ 35 - 39 ปี	121	42.6	114	41.6	235	42.13
กลุ่มผู้สูงอายุ 60 ปีขึ้นไป	39	13.73	31	11.33	70	12.54
รวม	284	100	274	100	558	100

(สถานีอนามัยน้ำมิน, 2545)

จากตารางพบว่าประชากรส่วนใหญ่ของไทลื้อบ้านสะเดาจะเป็นกลุ่มวัยทำงานตอนปลายถึงร้อยละ 42.13 ทั้งนี้จะเป็นเพศชายร้อยละ 42.6 ส่วนเพศหญิง 41.6 ไม่ค่อยมีความแตกต่างกันมาก ในกลุ่มเยาวชนพบร้อยละ 20.25 ทั้งนี้เป็นเพศชายร้อยละ 17.95 เพศหญิงร้อยละ 22.62 ไม่ค่อยมีความแตกต่างกันมากนัก ในกลุ่มวัยทำงานตอนต้นพบร้อยละ 25.08 ทั้งนี้เป็นเพศชายร้อยละ 25.6 เพศหญิงร้อยละ 24.45 ไม่ค่อยมีความแตกต่างกันมากนัก และในกลุ่มผู้สูงอายุพบร้อยละ 12.54 ทั้งนี้พบเพศชายร้อยละ 13.73 เพศหญิงร้อยละ 11.33 ไม่ค่อยมีความแตกต่างกันมาก ซึ่งเป็นกลุ่มที่พบน้อยสุดของจำนวนประชากรทั้งหมด

5. ทรัพยากรธรรมชาติ

ป่าไม้ แต่เดิมเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งด้านทรัพยากรป่าไม้และแหล่งต้นน้ำลำธารที่ผู้คนมีวิถีชีวิตที่อาศัยพึ่งพิงป่าถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารที่ใช้ในการดำรงชีพที่สมบูรณ์ ต่อมาได้เกิดการต่อสู้อันเกิดจากความขัดแย้งทางอุดมการณ์ระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในช่วง พ.ศ.2515 ครั้งนั้นเขตตำบลแม่ลาว อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยาเป็นตำบลหนึ่งที่อาณาเขตติดกับชายแดนไทย-ลาว และเป็นเขตที่หลบซ่อนตัวของสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ รัฐบาลจึงมีนโยบายสร้างถนนจากอำเภอเชียงคำไปยังจังหวัดน่านเพื่อสะดวกในการปราบปรามและการเดินทาง โดยมีบริษัทที่รับเหมาก่อสร้างทำถนนคือ บริษัทสากลสถาปัตย์ เข้ามาในช่วงแรกต่อมามีบริษัทเชียงใหม่เอเชียเข้ามา ในการทำถนนจะต้องมีการตัดต้นไม้จึงให้บริษัททำไม้จากกรุงเทพฯเข้ามารับทำสัมปทานป่า โดยมีข้อตกลงกันว่าจะให้ตัดไม้ทั้งด้านขวา-ซ้าย ห่างจากถนนที่ทำข้างละ 100 เมตร แต่ทางบริษัททำไม้ถือโอกาสตัดไม้ลูกกล้าเข้าไปถึง 5,000 เมตร ทำให้ต้นไม้ถูกโค่นล้มจำนวนมากและทำให้สภาพป่าเกิดความเสื่อมโทรม ประกอบกับในอดีตชาวบ้านส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา และเพาะปลูกพวกฝ้าย พริก ถั่ว เกิดการตัดโค่นล้มต้นไม้ใหญ่ บางส่วนในลักษณะของการทำไร่เลื่อนลอย ภายหลังจากบริษัทเชียงใหม่เอเชียได้ออกไปในปี พ.ศ.2521 ชาวบ้านได้ช่วยกันฟื้นฟูสภาพป่า โดยการปลูกป่า และการปล่อยให้ป่าฟื้นตัวเอง ในป่าส่วนมากแล้วจะมีประเภทพันธุ์ไม้พวก ไม้เต็ง ไม้ประดู่ ไม้มะค่าโมง ไม้เหียง ไม้ประดู่ ไม้ยูคาลิปตัส ไม้ไผ่ ไม้ข้าวหลาม เป็นต้น และอาหารจากป่า พวก ผักหวาน ผักหนาม ผักถูด มะริด ไม้ (เพกา) เห็ด รวมทั้งหน่อไม้และสมุนไพรหลากหลายพันธุ์ แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของระบบนิเวศและป่าชุมชน (สหทยา วิเศษและคณะ, 2543: 78-79) ในปัจจุบันพื้นที่ป่าบ้านแะมีประมาณ 1,250 ไร่ โดยเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ประกาศเมื่อปี พ.ศ.2524 ในเขตพื้นที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ครอบคลุมป่าน้ำเปือย ป่าน้ำห่วน และป่าน้ำลาว ในท้องที่ตำบล กุซาง ตำบลทุ่งกล้วย ตำบลร่มเย็น ตำบลเวียง ตำบลแม่ลาวและตำบลฝายกวาง เนื้อที่ประมาณ 323,181 ไร่ มีไม้สัก ไม้แดง ไม้มะค่าโมง ไม้ประดู่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้มะเหียง ไม้พวง ไม้อบเชย ไม้ก่อ ไม้ยาง ไม้ตะแบก ไม้จำปีป่า ไม้ตะเคียน เป็นป่าประเภทเสื่อมโทรม ทับเขตที่ทำกินเดิมของชาวบ้านซึ่งเดิมเคยอาศัยอยู่ในพื้นที่ก่อนแล้ว ซึ่งในช่วงปี 2542 กรมป่าไม้ได้เปิดให้ผู้ที่ทำกินอยู่ในเขตป่าสงวนให้มาแจ้งเขตพื้นที่ทำกินเพื่อการควบคุมป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่ม จึงได้มีการผ่อนปรนโดยวิธีการออกเอกสารสิทธิทำกินชั่วคราว (ภาษีคอกหญ้า) มีผู้ถือครองพื้นที่ทั้งหมด 531 ไร่ ต่อมาในปี 2543 กรมป่าไม้ได้ประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติครอบคลุมเขตพื้นที่ป่าบ้านหวางฝั่งซ้าย ตำบลดับเต่า ตำบลหวาง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ป่าน้ำเปือย ป่าน้ำห่วน ป่าน้ำลา ในท้องที่ตำบลกุซาง

ตำบลทุ่งกล้วย กิ่งอำเภอภูซาง อำเภอเชียงคำ และตำบลร่มเย็น ตำบลแม่ลาว อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ป่าไม้บางส่วนของเขตบ้านแฮะ (จารีต อินตะ, 2545: สัมภาษณ์)

น้ำ ในพื้นที่บ้านแฮะมีแม่น้ำลาวเป็นแม่น้ำสายหลักที่ไหลผ่านกลางหมู่บ้าน ซึ่งมีแหล่งกำเนิดคั้นน้ำจากห้วยลำธารหลายห้วยมารวมกัน ซึ่งไหลมาจากภูเขาตอยนางและภูเขาตอยภูถังกา ในช่วงฤดูแล้งน้ำมักจะแห้งไม่ค่อยเพียงพอต่อการเกษตรและคั้นเงินเนื่องจากสาเหตุการสร้างฝายคอนกรีตทดแทนฝายไม้ในบ้านแฮะเมื่อ ปี 2540

ลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชน

1. ระบบครอบครัวและเครือญาติ

ระบบครอบครัวของชาวไทลื้อ จะมีการอาศัยอยู่ด้วยกันเป็นระบบครอบครัวที่แยกกันอยู่จากครอบครัวหลัก แตกต่างจากเมื่อในอดีตที่มักจะมีการอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ที่มีสมาชิกหลายครอบครัวอาศัยอยู่ร่วมกันในบ้าน มีการนับถือผีเรือนของแต่ละครอบครัวเหมือนไม้เคร่งครัดเหมือนในอดีต เมื่อมีสมาชิกใหม่เข้ามาอาศัยอยู่ในครอบครัวต้องบอกกล่าว และยอมรับนับถือผีเรือนของบ้านหลังนั้นด้วย ส่วนระบบการเคารพผู้อาวุโสของครอบครัวก็ยังคงมีอยู่ จะให้ความเคารพเชื่อฟังคำบอกกล่าวหรือเมื่อมีปัญหาอะไรก็ขอคำปรึกษา ส่วนด้านอาหารการกินก็มีการแบ่งปันอาหารให้กันในหมู่เครือญาติ เมื่อมีงานสู่ขวัญของแต่ละบ้าน ก็จะมีชาวบ้านเข้ามาช่วยกันเกือบทั้งหมู่บ้าน

2. ระบบเศรษฐกิจ

ชาวไทลื้อบ้านแฮะ ในอดีตมีการทำมาหากินอยู่แบบพอเพียงที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัจจัยหลัก ไม่ว่าจะเป็นการหาของป่า การล่าสัตว์ เป็นต้น แต่ในสภาพปัจจุบันได้เริ่มเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการประกอบอาชีพที่มีลักษณะเฉพาะเพิ่มขึ้น ซึ่งมีผลต่อการนำทรัพยากรมาใช้ใน ปริมาณที่เพิ่มขึ้น รายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 2 การประกอบอาชีพต่างๆ ไทลื้อบ้านแฮะ

อาชีพ	จำนวน (หลังคาเรือน)	ร้อยละ
รับราชการ	8	5
ค้าขาย	11	7
รับจ้างนอกฤดูกาล	25	16
เกษตรกรรม (ทำสวน,ทำไร่,ทำนา)	112	72
รวม	156	100

(สถานีอนามัยน่าน, 2544)

ประชาชนส่วนใหญ่แล้วมีอาชีพทำเกษตรกรรมเป็นหลักที่จะทำการเพาะปลูกซึ่งในอดีตจะมีการเพาะปลูกฝ้าย ถั่ว ใบบวบ จะทำในลักษณะของการปลูกแบบไร่เลื่อนลอย แต่ในปัจจุบันเปลี่ยนเป็นพืชเชิงเดี่ยว ได้แก่ พืชไร่พวกข้าวโพดเป็นหลัก พืชสวนจำพวกมะขาม จิง หอม สลับกันไป ส่วนการทำนาข้าวก็จะทำกันช่วงปลายปี ในการผลิตนั้นอาศัยปุ๋ย และสารเคมี กำจัดวัชพืช ซึ่งส่วนใหญ่แล้วมักจะไปเอามาจากร้านค้าในหมู่บ้านก่อนในโดยไม่ชำระเงิน แต่ก็มีราคาที่สูงกว่าท้องตลาดทั่วไปมาก เมื่อขายผลผลิตได้จึงจะมาชำระที่หลัง โดยจะนำผลผลิตที่ได้ขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อในหมู่บ้านในราคาที่ต่ำกว่าทั่วไป การรับจ้างส่วนใหญ่จะส่งลูกหลานเข้าไปทำงานที่กรุงเทพและต่างประเทศมีการส่งเงินมาให้กับครอบครัวและมาช่วยเหลือด้านการสร้างวัดและปรับปรุงโรงเรียน การค้าขายเป็นระบบเศรษฐกิจที่ค่อนข้างจะดีเนื่องจากอาศัยอยู่ห่างไกลจากตัวอำเภอ ชาวบ้านส่วนใหญ่มักจะมาซื้อของจากร้านค้าในหมู่บ้าน การรับราชการครอบครัวส่วนใหญ่จะมีคนหนึ่งรับราชการแต่อีกส่วนหนึ่งก็จะมีอาชีพเสริม เช่น สามีรับราชการ ภรรยา รับจ้าง หรือทำเกษตรกรรม

ตารางที่ 3 การประกอบอาชีพเกษตรกรกรรมในรอบปี

เดือน	การเพาะปลูก	ความเชื่อการนับถือผี
มกราคม	ปลูกข้าวโพด , ปลูกหอม	ผีเมือง
กุมภาพันธ์	เริ่มถางไร่ ปลูกขิง	ผีเมือง
มีนาคม	ปลูกขิง	ผีเมือง
เมษายน	-	
พฤษภาคม	ปลูกข้าวโพด	ผีเมือง
มิถุนายน	ปลูกข้าวโพด , ว่างกล้าข้าว	ผีเหมืองฝาย
กรกฎาคม	เริ่มปลูกนาข้าว	ผีเหมืองฝาย
สิงหาคม	ปลูกนาข้าว	ผีเหมืองฝาย
กันยายน	เริ่มหักข้าวโพด	ผีเมือง
ตุลาคม	หักข้าวโพด	ผีเมือง
พฤศจิกายน	เก็บเกี่ยวข้าวนา	ผีเมือง ผีเหมืองฝาย
ธันวาคม	เก็บเกี่ยวข้าวนา	ผีเมือง ผีเหมืองฝาย

(วร มีสุข, 2545: สัมภาษณ์)

พบว่าในรอบแต่ละปีชาวบ้านมักจะมีการทำเกษตรกรรมตลอดทั้งปี โดยเฉพาะพืชไร่ประเภทข้าวโพดเป็นหลักแต่ก็มีการเพาะปลูกขิง หอม อยู่บางส่วน ซึ่งจะมีการบอกกล่าวผีเมืองให้คอย ปกปักษ์รักษาไม่ให้เกิดภัยอันตรายและให้ได้ผลผลิตที่ดี ส่วนด้านการทำนาข้าว จะมีการบอกกล่าว ผีเมืองให้ดูแลรักษาสภาพดิน ฟ้า อากาศ และผีเหมืองฝายก็ช่วยให้น้ำมีปริมาณมากพอที่ทำนาได้ผลผลิตที่ดี

3. ระบบการเมืองการปกครอง

การปกครองแบบเป็นทางการมีผู้ใหญ่บ้าน(แก่บ้าน)เป็นผู้ที่ได้รับการคัดเลือกจากการเลือกตั้งในหมู่บ้านและทำการแต่งตั้งโดยทางราชการ เป็นผู้ปกครองดูแลความปกติสุขของคนในหมู่บ้าน ทั้งนี้มีกลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ช่วยในการดูแล ประกอบด้วย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งมีฝ่ายต่างๆ คือ ฝ่ายปกครอง ฝ่ายป้องกัน ฝ่ายพัฒนา ฝ่ายการคลัง ฝ่ายการศึกษา ฝ่ายสาธารณสุข ฝ่ายวัฒนธรรม ฝ่ายปฏิคม และฝ่ายเหมืองฝาย ทั้งนี้มีกลุ่มของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ลาวเป็นผู้คอยช่วยในด้านการดูแลการแก้ไขปัญหาต่างๆ เสนอผ่านทางองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ลาว ภายใต้การให้คำแนะนำจากคณะกรรมการหมู่บ้านและผู้ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้าน

การปกครองแบบไม่เป็นทางการ โดยการแบ่งกลุ่มระบบการปกครองเป็น “กลุ่มคุ้ม” ในการจัดระเบียบหน้าที่ระหว่างคนในชุมชน คำว่าคุ้ม ของเขาหมายถึงกลุ่มที่มีความใกล้ชิดกันช่วยกันทำงาน โดยอาศัยกลุ่มผู้ที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงบริเวณเดียวกัน รับผิดชอบหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของชุมชน คุ้มแต่ละคุ้มจะมีผู้นำเรียกว่า “แก่” เป็นผู้ที่มีคนเคารพนับถือรู้จักคุ้นเคยกับลูกคุ้มของตนดีช่วยให้ปัญหาและช่องว่างต่างๆ หมดไป ยอมรับผู้นำตามอาวุโสแต่ก็คำนึงถึงความสามารถด้วย ปัจจุบันหมู่บ้านปกครองโดยผู้ใหญ่บ้าน แต่ชาวบ้านยังคงเลือกแก่บ้านของตนเองขึ้นมา โดยชาวบ้านถือว่าแก่บ้านดำรงตำแหน่งเท่ากับผู้ใหญ่บ้านของทุกคุ้ม แก่บ้านจะปกครองดูแลหมู่บ้าน โดยมีหัวหน้าคุ้มเป็นผู้ช่วย บ้านแะมีทั้งหมด 12 หมวด แก่บ้านจะทำงานประสานกับหัวหน้าคุ้ม ดูแลความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชน ดูแลความปลอดภัยของหมู่บ้าน จัดแบ่งหน้าที่ในงานพัฒนางานฉลอง และงานบุญตามประเพณีนิยม โดยที่แก่บ้านจะเป็นผู้ประสานงานกับหัวหน้าคุ้มแล้วหัวหน้าคุ้มจะแบ่งงานกันและคุมลูกคุ้มออกทำงาน การแบ่งให้สมาชิกแต่ละคุ้มเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ จะพลันเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปแล้วแต่ผลงานทั้งในและนอกหมู่บ้าน ทั้งนี้ในแต่ละคุ้มบ้านจะมีคุ้มของกลุ่มแม่บ้านที่คอยสนับสนุนในการเข้าช่วยงานบุญต่างๆ ทั้งในและนอกหมู่บ้านซึ่งคุ้มบ้านจะไม่ซ้ำกับคุ้มกลุ่มแม่บ้านในการออกไปช่วยงานต่างๆ และในวันเข้าพรรษาจะมีการแบ่งคุ้มรับผิดชอบในการदानธรรมแต่ละศีลหมุนเวียนกันไป ในหมู่บ้านจะมีกฎระเบียบของตนเองชาวบ้านโดยปกติเคารพเชื่อฟังกฎของหมู่บ้าน เพราะเขาตกลงสร้างกันขึ้นมาเอง คุ้มบ้านจะได้รับมอบหมายให้ดูแลลูกคุ้มของตนเองให้ทำตามกฎ เช่นกรณีของการให้สมาชิกในคุ้มเข้าร่วมกิจกรรมงานบุญแต่ถ้าสมาชิกคนไหนไม่เข้าร่วมก็จะมีปรับเงินครอบครัวละ 100 บาท ถ้าเป็นงานภายในหมู่บ้านก็จะนำเงินเข้าภายในคุ้มของตนแต่ถ้าเป็นงานของหมู่บ้านก็จะนำเงินเข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้านซึ่งมีคณะกรรมการดูแลใช้เป็นสวัสดิการของกลุ่มต่อไป

4. ระบบการแพทย์และสาธารณสุข

ความเชื่อแพทย์แผนปัจจุบัน เนื่องจากบ้านเฮะอยู่ไม่ห่างจากสถานีอนามัยประมาณ 2 กิโลเมตร เมื่อเกิดความเจ็บป่วยที่มีอาการไม่รุนแรงมากนักก็จะเข้ามารับบริการที่สถานีอนามัย แต่เมื่อมีอาการที่หนักก็จะเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลเชียงคำ ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 23 กิโลเมตร เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในอุปกรณ์ทางการแพทย์สมัยใหม่ ในกรณีที่เกิดความเจ็บป่วยเล็กน้อยเช่น พวกไข้หวัด ไอ เจ็บคอ มักจะหาซื้อยารับประทานเองตามร้านค้าในหมู่บ้าน หรือศูนย์สาธารณสุขประจำหมู่บ้านก่อนเมื่อไม่หายจะไปสถานีอนามัยหรือ โรงพยาบาล

สมุนไพร ชาวบ้านมักจะนำพืชสมุนไพรที่อยู่ในป่ามาเพาะไว้บริเวณบ้านเรือนปลูกเพื่อใช้รักษาบางโรค เช่น กรณีที่เป็นโรคเบาหวาน มักจะปลูกสมุนไพร ประเภทหญ้าปักกิ่ง ซึ่งจะมีเชื่อว่าสมุนไพรเป็นสิ่งที่ช่วยให้อาการดีขึ้น และยังคงมีการซื้อขายสมุนไพรที่มาเร่ขายเป็นค่านิยมที่ไม่ถูกต้อง หรือวางขายตามร้านค้าในหมู่บ้านนิยมกลุ่มผู้สูงอายุ ถ้าสมุนไพรประเภทใดรับประทานแล้วรู้สึกอาการดีขึ้นก็จะบอกกล่าวกัน

ความเชื่อคาถา ในกลุ่มของผู้สูงอายุยังคงมีความเชื่อในเรื่องของการใช้คาถาปิดเป่าสิ่งไม่ดีออกไปเมื่อเกิดอาการไม่สบายจะไปหาผู้ที่ชำนาญเรื่องคาถาอาคมในหมู่บ้าน เช่น เมื่อเกิดอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ เมื่อไปรักษาที่สถานีอนามัยหรือ โรงพยาบาลอาการไม่ดีขึ้นมักจะไปเป่าด้วยคาถาไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือเด็ก

ความเชื่อเรื่องผี ยังคงมีความเชื่อที่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งจะพบได้เมื่อไปถากถางพื้นที่ป่า พื้นที่ไร่ โดยไม่มีการบอกกล่าวหรือการเข้าไปทำสิ่งที่ไม่ดีในป่า เมื่อออกมาจะไม่สบายเจ็บไข้ได้ป่วย ก็จะมีการไปเลี้ยงผีเพื่อขอโทษจึงจะทำให้อาการดีขึ้น

กล่าวโดยสรุปชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ยอมรับวิธีการรักษาด้วยระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน เนื่องจากมีวัสดุอุปกรณ์เทคโนโลยีที่ดีกว่า การรักษาแบบภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น สมุนไพร คาถา เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามก็ยังคงมีการเลือกที่จะปฏิบัติวิถีทางในการรักษาให้หายจากอาการเจ็บป่วย

ศาสนาและความเชื่อเรื่องผีกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ชาวไทยลื้อมีมุมมองในเรื่องของความเชื่อในภาพรวมส่วนใหญ่ ก็มีความคล้ายคลึงกับสังคมล้านนาโดยทั่วไป เพราะมีการคมนาคมติดต่อกับสังคมของ “คนเมือง” มาเป็นเวลายาวนาน มีความเชื่อตามหลักฐานของพุทธศาสนา ตลอดจนอักษรไทยล้านนาที่ใช้จารึกในคัมภีร์ ไบลานอัน เป็น “คำวธรรม” หรือ “ธรรมคำว” ที่ใช้เทศนาสั่งสอนประชาชนมาเป็นเวลายาวนาน โดยมีนักปราชญ์ล้านนาได้เรียบเรียงแต่เรื่องตามนิทานชาดกบ้าง นิทานพื้นเมืองบ้าง หรือขยายความจากพระไตรปิฎกบ้างจะแทรกสำนวนโวหาร คติธรรม คำสอนไปในขณะเดียวกันชาวบ้านเมื่อไปวัดในวันสำคัญ ๆ ทางศาสนา พระก็จะนำคัมภีร์ไบลานที่จารึกไว้มาเทศนาแล้วแต่โอกาสชาวไทยลื้อเหล่านี้ก็ได้้นำเป็นแนวทางในการปฏิบัติเป็นความเชื่อของตนเองประกอบของพิธีกรรมต่าง ๆ ก็อาศัยผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้ว ที่เรียกว่าเป็น “หนาน” ทำหน้าที่เป็น อาจารย์วัดหรือมรรคทายกวัดเป็นศูนย์กลางในการสืบทอดพิธีกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ชาวไทยลื้อก็อาศัยประสบการณ์ความรู้สึกและสิ่งที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษมาเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจอยู่ร่วมกันอย่างมีความมั่นใจ และเป็นที่ยอมรับของสังคมโดยทั่วไป

ในเรื่องความเชื่อของชาวไทยลื้อ ถ้าจะกล่าวรวมๆ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

1. ความเชื่อที่มีหลักฐานในคัมภีร์ คือ เชื่อตามบทบัญญัติของพระธรรมคัมภีร์ต่าง ๆ ที่มาจากวัด โดยมากจะเป็นคัมภีร์ไบลาน คำสอนต่าง ๆ เช่น เทวดาสอนโลก ธรรมาสอนโลก ธรรมเล่มหลวง ธรรมอันนิสงส์บวช ธรรมขึ้นบ้านใหม่ ธรรมปีใหม่ ฯลฯ ซึ่งจะเป็นบทบัญญัติชี้ให้เห็นถึงบาปบุญคุณโทษต่าง ๆ นับว่ามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของชาวไทยลื้ออยู่ไม่น้อยเลยทีเดียว ส่วนที่มีอยู่ตามบ้านของผู้รู้ในหมู่บ้าน ก็จะเป็นสมุดไทยหรือที่เรียกกันตามภาษาพื้นบ้านว่า “ป๊ับหนังสือ” ก็จะเป็นแหล่งความรู้ในเรื่องของพิธีกรรม ตำราทางโหราศาสตร์ ตำรายาพื้นบ้าน ตลอดจนลายแทงต่าง ๆ โดยมากจะเป็นเรื่องทางโลกเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนในสังคม ผู้รู้เหล่านี้จะเป็นผู้ที่มิบทบาทมากในการที่จะทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อที่เป็นผลต่อการดำรงชีวิตไม่น้อยทีเดียว

2. ความเชื่อที่เป็นมุขปาฐะ คือเชื่อ โดยการเล่าสืบต่อกันมา หรือปฏิบัติต่อ ๆ กันมา โดยไม่ได้มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ไว้ส่วนมากจะเป็นวิถีชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายของชาวบ้าน หรือสิ่งที่เป็นจารึกประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ได้สั่งสมปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคนจนเป็นกรอบของสังคมที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวไทยลื้อทั้งทางตรงและทางอ้อม ถ้าหากจะจำแนกประเภทของความเชื่อตามลักษณะใหญ่ ๆ 2 ลักษณะ ให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นอาจแบ่งลักษณะความเชื่อของชาวไทยลื้อเป็นประเภทย่อย ๆ ได้อีก ดังนี้คือ

2.1 ความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย ไทลื้อมีความผูกพันกับญาติผู้ตาย โดยแสดงออกหลายวิธี เช่น การทานกรรม (ทานกรรม) แก่ผู้ตาย เพราะเชื่อว่าผู้ตายได้ฟังพุทธธรรมทางศาสนาเป็นกุศลจะทำให้ผู้ตายสงบสุข ตู้อุทิศเร็วขึ้น

2.2 ความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตที่ดีในโลกปัจจุบัน ไทลื้อจะตั้งศาลเพียงตา หรือผีเสื้อประจำหมู่บ้านเพื่อให้ความคุ้มครองปกป้องรักษาสมาชิกภายในหมู่บ้าน รวมไปถึงทรัพยากร สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข เช่น บ้านเชียงบาน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา มีการตั้งศาลเจ้าพ่อพญาช้างเผือก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าผีเสื้อบ้าน (ไสว เชื้อสะอาด, 2538: 49-57)

1. ไทลื้อกับพระพุทธศาสนา

ศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่ง ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้ที่เคารพนับถือศาสนา ก็หมายถึงการที่คนเรามีความผูกพันต่อพระเจ้าหรือปฏิบัติต่อพระเจ้า โดยที่เชื่อฟังหลักคำสั่งสอนและยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งนี้ Durkheim (1966) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ได้กล่าวถึง ศาสนานั้นเป็นความเชื่ออย่างแน่วแน่ของคนที่ยึดปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เทอดทูนเหนือสิ่งอื่นใด ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ ความเชื่อและการปฏิบัติก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของชุมชนทางจริยธรรมและ Wallace (1965) นักมนุษยวิทยาชาวอเมริกา กล่าวถึงเรื่องอภินิหารที่เล่าสืบต่อกันมาเป็นต้นเหตุแห่งพิธีกรรม ซึ่งมีอำนาจบันดาลให้คนเราประสบความสำเร็จและความล้มเหลวได้ ทั้งเรื่องอภินิหารและพิธีกรรมรวมเรียกว่าศาสนา อุทิศ ปฐมของ (2543) กล่าวถึง ไทลื้อสิบสองปันนา ซึ่งรับพุทธศาสนานิกายเถรวาท แบบลังกาวงศ์มาจากล้านนา พระเจ้าปรีกรมพายุแห่งลังกา(ทวีปลังกา) ถวายความอุปถัมภ์ให้คณะสงฆ์ชำระสะสางพระพุทธศาสนา สังกายนามพระไตรปิฎก ด้วยพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่นับถืออยู่นั้นเศร้าหมองวิปริตคลาดเคลื่อนพระพุทธศาสนาที่รับการฟื้นฟูนี้รุ่งเรืองยิ่งนักปรากฏเล่าลือกันมาถึงประเทศมอญและประเทศไทย ซึ่งขณะนั้นมีเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี พระพุทธศาสนาที่ฟื้นฟูใหม่นี้เรียกว่า นิกายลังกาวงศ์ พระสงฆ์จากเมืองมอญและสุโขทัยคณะหนึ่ง เดินทางไปประเทศลังกา บวชแปลงเป็นพระสงฆ์แบบลังกา ซึ่งถือว่าเป็นคณะสงฆ์ที่บริสุทธิ์กว่านิกายเดิมพระสงฆ์ที่บวชแปลงใหม่นั้น นำลัทธิคำสอนแบบลังกาวงศ์มาตั้งสำนักเผยแผร์ในประเทศมอญและสุโขทัย พระเจ้ากือนาแห่งเชียงใหม่ ทรงเกียจวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์นิกายเดิม (พระสงฆ์ในล้านนา ที่รับมาจากหริภุญไชย บางทีเรียกกันว่านิกายม่าน) จึงนิมนต์พระสงฆ์นิกายลังกาวงศ์จากสุโขทัยมาเผยแผร์คำสอนในล้านนา ทรงสร้างวัดสวนดอกเป็นศูนย์กลาง นำพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ไปประดิษฐาน ณ สิบสองปันนา

2. ความเชื่อการนับถือผีไทลื้อ

เมื่อไทลื้อสี่สองปีนารับเอาพระพุทธศาสนาแล้วก็มีละทิ้งความเชื่อเดิม ส่วนใครพอจะเข้ากันได้ก็นำมาทำร่วมกัน อันใดแตกต่างกันก็จะแยกปฏิบัติ ซึ่งชุมชนโบราณมีคติความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งลึกลับอย่างหนึ่งที่เรียกว่าวิญญาณ ซึ่งต่อมานักมนุษยวิทยา ชื่อ Edward B. Tylor เรียกคติความเชื่อนั้นว่า Animism แปลว่า ลัทธิวิญญาณนิยม (Bourguignon : 885) วิญญาณสิงอยู่ในร่างกายของคน ดังนั้นคนจึงมีชีวิตอยู่ได้ หากวิญญาณละทิ้งร่างกายไปคนก็ตาย วิญญาณที่ละร่างกายนั้นไปแล้ว ะเห่ร่อนไปแอบแฝงต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำลำธาร วิญญาณนั้นไม่ปรากฏรูปร่าง เราจึงมองไม่เห็น แต่มีอำนาจ อาจบันดาลสุขและทุกข์แก่ชุมชน ซึ่งผู้ใดที่จะเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า และแม่น้ำลำธารไม่ได้ หรือถ้าจะต้องมีการขออนุญาตก่อน จึงต้องมีพิธีเช่นสรวงบูชาชุมชนโบราณ สงสัยต้องการหาคำตอบเกี่ยวกับความตาย ความฝันและความลึกลับแนวคิดเรื่องวิญญาณสามารถตอบข้อสงสัยได้ระดับหนึ่ง

ชุมชนไทลื้อ มีความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว (ยูพิน เจ็มมุกด์ และคณะ, 115) ที่เรียกว่า วิญญาณ วิญญาณสิงอยู่ในคน เมื่อคนตาย วิญญาณจะละร่างกายไปเกิดในสภาพใหม่ เรียกว่า ผีมีฤทธิ์เดช สามารถบันดาลความรุ่งเรืองหรือความล่มจมแก่บ้านเมืองและผู้คน โรคภัยหรืออุบัติเหตุ เกิดจากอำนาจของผีและผีนั้นมีทั้งฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรม ผีฝ่ายธรรมะ ได้แก่ผีเรือน ผีเสื้อบ้าน ผีเมือง ส่วนฝ่ายอธรรม ได้แก่ ผีตายโหง ผีป่า ผีตายพราย ฯลฯ ชุมชนไทยลื้อ มีจารีตประเพณีว่า จะต้องสังเวชบูชาผีฝ่ายธรรมะ ด้วยสำนึกในบุญคุณ ที่คอยดูแลปกป้องรักษา แหล่งป่าไม้ต้นน้ำลำธารให้มีความอุดมสมบูรณ์และขอความคุ้มครองส่วนผีฝ่ายอธรรม จึงต้องเซ่นไหว้เซ่นกันเพื่อมิให้มาทำร้าย เบียดเบียน

แคว้นสิบสองปันนา อยู่ในตอนใต้ของประเทศจีน มีเขตแดนติดต่อกับจีน อินเดีย พม่า และล้านนาไทย ซึ่งนักประวัติศาสตร์เชื่อว่า ได้รับวัฒนธรรม คติความเชื่อบางประการจาก อินเดียจากประเทศจีน มอญ พม่าและล้านนา วัฒนธรรมอินเดียเรียกผีฝ่ายธรรมะว่า เทวดา และเรียกผีฝ่ายอธรรมว่า ปีศาจ คำนี้ต่อมาเรียกรวมกันว่า ผีปีศาจ โดยการถ่ายทอดวัฒนธรรมภาษา จากอินเดียนั่นเอง ไทลื้อจึงเรียกผีเรือนว่า เทวดาเฒ่า เรียกผีเสื้อบ้านว่า เทวดาเสื้อบ้าน และเรียกผีเมืองว่า เทวดาเมืองหรือเทวดาเสื้อเมือง ซึ่งเป็นเทพารักษ์ของไทลื้อ (Guardian Spirits) (อุทิศ ปฐมของ, 2543)

3. ศีลบรรพบุรุษที่ไทลื้อเชื่อถือ

ศาสนาดั้งเดิมของชนเผ่าไทคือการนับถือผี แม้ว่าต่อมาจะนับถือพุทธศาสนาแทนแต่ก็ยังคงสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีผานไปกับความเชื่อในพุทธศาสนาอยู่ชาวไทลื้อก็เช่นเดียวกับชาวไทกลุ่มอื่น ๆ ที่มีการนับถือผีบรรพบุรุษมาช้านาน ได้ถ่ายทอดผ่านการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญซึ่งเป็นพิธีเก่าแก่ของชาวไทลื้อคือ “พิธีเข้ากรรม” ซึ่งเป็นพิธีการไหว้และเลี้ยงผี (ที่ไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแต่อย่างไร) พิธีกรรมการเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวไทลื้อแยกได้ 3 ระดับ คือ

3.1 เทวคาประจำเรือน (เตวคาเฮิน)

ไทลื้อเรียกเรือนที่อยู่ว่า เฮิน มีความเชื่อว่า บรรพบุรุษ (ปู่หม่อน ย่าหม่อน) ตายแล้ววิญญาณไปเกิดเป็นผี ล่องลอยอยู่ใกล้ลูกหลาน คอยดูสุข คอยทุกข์ อยู่ตลอดเวลา ด้วยความห่วงใยอาหาร ส่วนลูกหลานผู้สืบเชื้อสายมาค่านึงว่า ที่ตนเองอยู่ดีมีสุข มาจนถึงทุกวันนี้ ด้วยบุญบารมีของบรรพชนคอยเกื้อหนุน ครั้นท่านตายไปแล้ว วิญญาณยังคอยปกป้องภัยอันตราย อำนาจความสุขแก่คนในตระกูล จึงนิยมสร้างที่อยู่สำหรับผีไว้ในห้องนอนของเจ้าเรือน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2495 : 234) เรียกว่า หิ้งผี วิญญาณของบรรพชน ที่สิงอยู่ประจำเรือนนี้ เรียกว่า ผีเรือนหรือเตวคาเฮิน ไทลื้อมีจิตสำนึกในบุญคุณของผีเรือน จึงบูชาเช่นไหว้ผีเรือนหรือเตวคาเฮิน

ไทลื้อแต่ละชุมชน มีจารีตปฏิบัติเป็นการเฉพาะภายในตระกูล หลายตระกูลที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน จะมีจารีตเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน จึงเกิดเป็นจารีตประจำชุมชน หากลูกหลานผู้สืบตระกูล ประพฤติไม่สอดคล้องกับจารีตประเพณีเดิมถือว่าเป็นคน “นอกฮีตนอกกอง” วิญญาณของบรรพชน จะขัดเคือง ลงโทษให้เกิดเหตุขัดข้อง หรือเกิดโรคภัยไข้เจ็บ บางกรณี ลูกหลานในตระกูลต้องการหลีกเลี่ยงภัย พิราธนาสุขหรือยศลาภ สามารถบอกกล่าวขอพรจากวิญญาณบรรพชน ความปกติสุขหรือความทุกข์ร้อนของคนในตระกูลเกิดจากอำนาจของผีเรือนเมื่อแยกครอบครัวออกไป สร้างเรือนใหม่ ก็ต้องเชิญผีบรรพชนมาสิงอยู่ การบอกกล่าวกราบไหว้ผีเรือน กระทำใน 2 ลักษณะ ในยามปกติบุตรหลานจะไหว้ผีเรือนเป็นกิจประจำวัน ก่อนเข้านอนหรือออกจากบ้าน ไปทำกิจการงานหรือบุตรหลานที่จะเดินทางไปทำงานหรือธุรกิจอันใด ต่างบ้านต่างเมือง กลับมาต้องบอกกล่าวให้ทราบ เมื่อมาถึงเรือน หากมีเพื่อนพ้องมาหา พักแรมคืน จะต้องปฏิบัติเช่นเดียวกับเจ้าของบ้าน การไหว้ผีเรือนตามวรรคนี้ มิต้องเตรียมเครื่องเช่นไหว้เป็นพิเศษแต่อย่างใด การประกอบพิธีกรรมเทวคาประจำเรือน (พิธีกำเฮิน) มีการบูชาสังเวช (เลี้ยงผี) เป็นกิจพิเศษ เรียกว่า พิธีกำเฮิน คำนี้ท่านผู้รู้อธิบายว่า มาจากคำว่า พิธีกรรม แต่ในภาษาพูดประจำวันไทลื้อจะเรียกว่า กำเฮิน ซึ่งหมายถึง พิธีเลี้ยง ผีเรือนหรือเตวคาเฮินนั่นเอง แต่กระทำในโอกาสพิเศษและมีเครื่องอุปกรณ์ประกอบพิธีหลายประเภท ไทลื้อจัดทำกำเฮินใน 2 โอกาสคือเมื่อบุคคล

ในครอบครัวประพุดมิชอบ ผีเรือนลงโทษ ด้วยบันดาลให้เกิดเหตุร้ายหรือโรคภัย เป็นการเฉพาะ คน ต้องบอกกล่าวสมาลาโทษ ทำพิธีเลี้ยงผี อีกโอกาสหนึ่ง เป็นพิธีเลี้ยงผีประจำปี ถูกหลานผู้สืบสกุล ที่แยกย้ายไปสร้างเรือน หรือไปประกอบอาชีพ ณ บ้านใกล้บ้านไกล จะต้องมาพร้อมกัน ณ เรือนของญาติผู้อาวุโสที่สุด อันเป็นศูนย์รวมของคนในตระกูล ซึ่งวันทำพิธีกำเฮิน ประจำปีจะเป็นวันใด สุดแต่จะตกลงกัน แต่ส่วนใหญ่จะตกในเทศกาลปีใหม่เมือง (เทศกาลสงกรานต์)

3.1.1 องค์ประกอบการประกอบพิธีกรรมเทวดาประจำเรือน (พิธีกำเฮิน) มีดังนี้

3.1.1.1 เครื่องสังเวชน์ไหว้

เครื่องสังเวชน์จะเป็นสิ่งของใดบ้าง เป็นไปตามที่ผู้รู้ประจำหมู่บ้านกำหนดไว้แต่โบราณซึ่งจะเขียนไว้ในกระดาษ (บีบสา) มีผู้ศึกษาสืบต่อกันมา เครื่องอุปกรณ์เช่น ไหว้ นี้เรียกว่า อุปเทห์ ต่างอาจารย์ต่างตำรา อาจผิดแผกกันบ้าง ส่วนใหญ่ที่ได้พบจะมีรูป เทียน ดอกไม้ ไม้ค้ำหรือหมู สุรา ซึ่งแต่ละคนจะกำหนดจำนวนไว้ตายตัว

3.1.1.2 ผู้ประกอบพิธี

ผู้ประกอบพิธีบวงสรวง เรียกว่า ข้าวจ้ม ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน จะประชุมคัดเลือกผู้ที่เหมาะสมเป็นข้าวจ้มประจำหมู่บ้าน เลือกว่าผู้ที่สามารถอ่านคำกล่าวบวงสรวงได้ และมีความประพฤติงดงามพอสมควร เมื่อข้าวจ้มคนเก่าเสียชีวิตหรือไม่อาจทำหน้าที่ได้ หมู่บ้านจะประชุม ผู้อาวุโสคัดเลือกคนใหม่ จากการศึกษาที่อำเภอเชียงคำพบว่า ข้าวจ้มแทบทุกคน เคยบวชเรียนมาก่อนที่เรียกว่า หนาน และบางคนเป็นพ่ออาจารย์ คือผู้ประกอบพิธีทางศาสนาประจำหมู่บ้าน อีกตำแหน่งหนึ่ง ผู้ที่เป็นข้าวจ้ม จะต้องทราบและเข้าใจเรื่องเครื่องเช่น ไม้เป็นอย่างดี

กำสวดหรือคำบวงสรวง เจริญวิญญานบรรพชนมารับเลี้ยง (รับเครื่องสังเวชน์) ไม่มีบทสวดที่แน่นอน เพียงกล่าวคำที่สมควรอัญเชิญผีเรือนมารับเลี้ยงอาหารหวานคาว (มาสะมาหวย) และรับเลี้ยงแล้ว ขอได้ช่วยพรให้ลูกหลานอยู่สุขสำราญ (อยู่ดีกินดี) ส่วนข้าวจ้มคล้ายกับหมอผีในสังคมบรรพกาล (Primitive Society)

3.1.1.3 ข้อห้าม

ในวันทำกำเฮินหรือเลี้ยงผีเรือน ห้ามคนในออก ห้ามคนนอกเข้า กล่าวคือเมื่อถึงเวลาทำกำเฮิน จะมีคาแหลว ปิดไว้ที่ทางเข้าเขตบ้านเรือน เป็นเครื่องหมายห้ามมิให้คนภายในบ้านออกไปนอกเขต ห้ามคนนอกล่วงล้ำเข้าไปในเขตรั้วบ้าน ผู้ฝ่าฝืนจะมีโทษ คือหากเป็นคนในบ้านจะถูกผีเรือนทำโทษ อาจบันดาลให้ประสบเคราะห์ภัย ถูกตราหน้าว่าเป็นคน “ด้านนอกอินนอกกอง” หมายถึง การไม่เชื่อฟังคำสั่งสอน ไม่ประพฤติปฏิบัติ ถ้าเป็นคนภายนอกจะถูกปรับไหม

ทั้งนี้ มีผลทางสังคม-จริยธรรม คือ เมื่อบุตรหลานในตระกูลเดิมแต่งงานมีเหย้าเรือน สร้างที่อยู่อาศัย แยกออกไป ไทลื้อจะสร้างที่อยู่ของวิญญูณบรรพชนไว้ประจำเรือนที่สร้างขึ้นใหม่นั้น กาลเวลาผ่านไป สายของตระกูลแตกสาขาออกไปมากขึ้น คนในเรือนครอบครัวที่ขยายออกไปจะห่างเหินจาก ตระกูลเดิมลัทธินับถือเตวดาเฮินนี้ เป็นสายใยให้คนผูกพันใกล้ชิด มีความสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียว ลัทธิบูชาผีเรือน ทำให้ไทลื้อเกิดความผูกพันระหว่างเครือญาติ

ไทลื้อบ้านมาง มีศาลผีอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า ศาลผีลือก ตั้งอยู่ภายนอก ตัวบ้านของญาติผู้ใหญ่ที่สุดของตระกูล ถือว่า เป็นผืนดินตระกูล ส่วนผีเรือนหรือ เตวดาเฮิน เป็นผีประจำเรือนของบรรพชนแต่ละช่วง เมื่อสร้างบ้านหลังใหม่ ต้องทำพิธีอัญเชิญมาสิงอยู่ เมื่อคนในตระกูลเพศหญิง ไปแต่งงานกับคนต่างตระกูล ต้องทำพิธีบอกกล่าว ผีลือกขอเข้ามาเป็นสมาชิก หากมิทำดังนั้น การครองเรือนจะไม่ราบรื่น อุปกรณ์ที่กำหนดตายตัวขาดไม่ได้ คือ เทียน 12 เล่ม ดอกฝ้าย 12 ดอก หากขาดดอกฝ้ายไม่ได้ จะนำลำลีมาทำเป็นดอกฝ้ายแทน ลูกหลานสกุลเดียวกัน จะมาบวงสรวงปีละครั้ง สตรีสามารถเข้าร่วมพิธีได้นำตะแกลวปิดไว้ที่ประตูบ้าน ในวันที่ทำพิธี เช่นกันคำว่า ลือก เป็นภาษาลื้อ แปลว่า เฉพาะตัวหรือส่วนตัว

3.2 เทวดาประจำบ้าน (เตวดาเสือบ้าน)

คำว่า “บ้าน” ในที่นี้หมายถึงหมู่บ้าน เป็นชุมชนใหญ่ที่เกิดจากหลายครัวเรือน มารวมกันมีผู้ปกครองหมู่บ้านหรือหัวหน้าหมู่บ้าน ไทลื้อสิบสองปันนาเรียกว่า พญาสิบโห บุคคลบางคนตายด้วยเหตุผิดปกติ เช่นถูกทำร้าย ถูกสัตว์ร้ายขบกัดหรือตายในการสู้รบ วิญญาณของผู้ตายจะคุมแค้นพยายาม เทียววนเวียนอยู่ในหมู่บ้านเดิม ระหว่างที่มีชีวิตอยู่ ถ้าเขาได้ทำประโยชน์แก่ชุมชนมากจนเป็นที่ยอมรับชุมชนจะยกวิญญาณของเขาเป็นเตวดาเสือบ้านและมีพิธีเลี้ยงเตวดาเสือบ้านประจำปี ดังที่กระทำต่อเตวดาเฮิน เพียงแต่มีขอบเขต รายละเอียดบางส่วนแตกต่างกันพิธีตั้งเววเตวดาเสือบ้าน เรียกว่า พิธีกำบ้าน

เตวดาเสือบ้าน แต่เดิมเรียกว่า ผีเสือบ้าน คำว่า “เสื่อ” ตรงกับภาษาไทยว่า เชื้อหรือเชื้อสาย (อนุমানราชชน, 2506: 207) เตวดาเสือบ้าน จึงหมายถึง เทวดาที่เป็นเชื้อสายของหมู่บ้าน ในภาษาไทยใช้คู่กันว่า “เสือบ้าน เสื่อเมือง” พิธีเลี้ยงผีหมู่บ้านหรือพิธีกำบ้าน มีกำหนดปีละครั้ง จะเป็นวันใดสุดแต่ผู้อาวุโสของหมู่บ้านจะตกลงกัน กิจกรรมพิธีกำบ้าน มีข้อแตกต่างบางประการ จากพิธีกำเฮินพอสรุปได้ดังนี้

3.2.1 เครื่องเล่นสังเวย (อุปเท่ห์)

คนในหมู่บ้าน แต่ละครัวเรือน อุ้มไก่คนละตัว เข้าแถวเดินตามผู้นำหมู่บ้าน ตรงไปยังศาลเตวดาศือบ้าน เมื่อถึงแล้ว ช่วยกันฆ่าไก่ ลวกน้ำร้อน ถอนขน ต้มให้สุก แล้วเลือกไก่ 1 ตัวพร้อมดอกไม้ ธูปเทียน ตามจำนวนที่กำหนด สุรา 1 จอก ใส่งาษณะ เป็นเครื่องเล่นสรวงเทวดาศือบ้าน ชาวจัมภ์ ประจำหมู่บ้าน จะนั่งประนมมือ กล่าวคำอัญเชิญ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ 2495: 237) ดังนี้

“ปีไหนขวบไคว่ บ้านโงงมาแล้ง ปู่เสือบ้านหื้อได้รับเอวาระจะทานแล้วหื้อบ้านโงงลูกหลาน ได้อยู่ดีกินหวาน ย้อนบุญปู่เสือบ้าน หื้อกุ่มตั้ง หมูหมาเบ็ดไก่ จ้าง ม้า โง ควาย หื้อปลอดจากพยาธิแต่แล้” ภาษาที่ใช้เป็นคำพื้นเมืองล้วน แปลความว่า ถึงกำหนดครบปีแล้วลูกหลานมาเลี้ยง ขอให้ปู่เสือบ้าน รับเอาเครื่องเล่นสรวง รับแล้วจงช่วยให้ลูกหลาน อยู่สุขสำราญ ขอให้ปู่เสือบ้าน คุ่มครองหมู หมา เบ็ด ไก่ จ้าง ม้า วัว ควาย ปราศจากโรคภัย

3.2.2 ผู้ประกอบพิธี คือชาวจัมภ์ประจำหมู่บ้าน เช่นเดียวกับพิธีกำเฮินหรือเลี้ยงเตวดาเฮิน

3.2.3 ข้อห้าม ชาวไทลื้อนิยมนำไม้ 2 ต้น สูงพอประมาณ บักไว้สองข้างทางเดินเข้าหมู่บ้านท้ายบ้าน หัวบ้าน แล้วนำไม้อีกต้นหนึ่ง พาดไว้ปลายเสาทั้งสอง สูงพอคนเดินลอดได้ (คล้ายวงกบประตูเรือน) เสาที่ว่านี้ รวมเรียกว่าเงินบ้าน เมื่อถึงกำหนดเวลาทำกำบ้าน จำทำคาแหลว (Magical hexagon) ไปติดไว้ที่เงินบ้าน หมายความว่า ห้ามคนภายนอก ล้วงล้ำเข้าไป และคนในหมู่บ้านก็ไม่ออกนอกเขตหมู่บ้าน แต่เนื่องจากว่า กำบ้านของแต่ละหมู่บ้าน กำหนดเวลาไม่เท่ากัน บางหมู่บ้านทำวันเดียว บางหมู่บ้าน 3 วัน จึงต้องมีหนังสือเขียนแจ้งไว้ว่า กำบ้านครั้งนี้ใช้เวลากี่วันผู้ใดละเมิด จะได้รับโทษ เช่นที่กล่าวไว้ในพิธีกำเฮิน

นอกจากนั้นยังมีข้อห้ามสตรีเพศ เข้าร่วมพิธีกำบ้าน เมื่อพิธีแล้ว จะมีการเลี้ยงสังสรรค์และกิจกรรมแสดงอื่น ซึ่งสตรีเพศสามารถเข้าร่วมงานได้ วันประกอบพิธีกำบ้านเป็นวันหยุดงานของหมู่บ้าน จะทำงานบ้านใด ๆ มิได้ ผู้ละเมิดจะเป็นคนซัดคือ จะประสบเหตุภัย อัปมงคล

และมีผลดีทางสังคม จริยธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ คือ ศาลผีประจำหมู่บ้าน เป็นศูนย์รวมใจของคนในหมู่บ้าน เช่นเดียวกับวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่นับถือพุทธศาสนา เวดคาเสือบ้าน จะเป็นผู้ควบคุมพฤติกรรมของชุมชน ให้ปฏิบัติตามจารีตประเพณีของหมู่บ้าน ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา หากผู้ใดประพฤติออกนอกศูนย์กลาง หรือบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ โดยมีได้บอกกล่าว เวดคาเสือบ้านจะลงโทษ หากทำชอบ จะได้รับคุณ นอกจากนั้น ชุมชนสามารถร้องขออำนาจเวดคาให้คุ้มครองขจัดเหตุหรืออำนวยความสะดวก ความสงบสุขหรือความทุกข์ยาก ขึ้นอยู่กับอำนาจของเวดคาเสือบ้าน ความเกรงกลัวต่อผีบ้าน จะควบคุมมิให้คนประพฤติดิ เพราะหากคนไม่รู้แต่ผีรู้

อนึ่ง คติความเชื่อเรื่องเวดคาเสือบ้านอาจเป็นแรงจูงใจ ให้คนในหมู่บ้านบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม หรือให้ผู้นำของหมู่บ้าน ตระหนักในหน้าที่ของผู้นำ เพื่อว่าตายแล้ววิญญาณของตนจะได้รับยกย่องเป็นเทวดาประจำหมู่บ้าน

3.3 เทวดาประจำเมือง (เวดคาเมือง)

เมือง ในที่นี้หมายถึง เมือง อันเป็นชุมชนใหญ่ โดยรวมหมู่บ้านหลายหมู่บ้านเข้าด้วยกันผู้ปกครองเมือง เรียกว่า เจ้าฟ้าพญาเมือง มีจารีตที่ต้องปฏิบัติที่เรียกว่า ขนบเจ้าฟ้าพญาเมือง คำนี้อาจหมายถึง ระเบียบกฎหมายของเมือง ที่กำหนดให้ทุกคนทำตาม จะต้องทำให้ถูกต้องจารีตประเพณี

ชาวไทลื้อเชื่อว่า เมื่อคนบางคนตายด้วยเหตุผิดปกติ เช่น ประสบอุบัติเหตุ ถูกทำร้ายหรือถูกสัตว์ร้ายขบกัดหรือตายในการสู้รบทำศึกสงคราม วิญญาณของเขาจะคุมแค้นพญาบาทหรืออาลัยอวรณ์คนข้างหลัง หากคนนั้น เป็นคนสำคัญของบ้านเมือง เป็นเจ้าฟ้าพญาเมือง ได้ทำความดีไว้มาก ผู้คนจะสร้างศาลให้วิญญาณมาประทับอยู่ ยกย่องเป็นเทวดาเมือง เช่น ชาวเมืองฮ่า ยกย่องเจ้าเมืองของตนเป็นเทวดาผู้ที่คอยปกป้องรักษาดูแลตนเองตลอดมา กล่าวได้คือ

เทวดาเด่นคำ คือ เทวดาเมือง ทำหน้าที่อารักขาเมือง ป้องกันภัยและอำนวยความสะดวกแก่บ้านเมืองลงโทษผู้ประพฤติดิชอบชาวเมืองจะประกอบพิธีบวงสรวงตามโอกาส พิธีนี้เรียกว่า กำเมือง กิจที่จะพึงทำในพิธีกำเมือง คล้ายกับพิธีกำบ้าน มีอุปเท่ห์ ข้อห้ามทำนองเดียวกัน เช่น ทำประตุมืองที่เรียกว่า เข้มเมือง ดิดดาเหลว ประจำทุกเข้มเมือง ระยะเวลาจะเป็นกี่ปีต่อครั้ง ครั้งละกี่วัน แต่ละเมืองกำหนดไว้แตกต่างกัน เครื่องเซ่นไหว้และอุปกรณ์ แตกต่างกัน เช่น สัตว์ที่นำมาฆ่าบวงสรวงเปลี่ยนจากไก่ มาเป็นหมู หรือวัวควาย ข้าวจิ้มผู้ประกอบพิธี เรียกว่า หมอเมือง

ขอยกตัวอย่าง พิธีกำเมืองของเมืองลำ ที่เมืองลำนี้ จะมีกำเมือง 3 ปีต่อครั้ง (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2495 : 392) หมอเมืองกล่าวคำบวงสรวง เทวดาเมืองว่า ดังนี้

“3 ปีครอบครองของเดือน	คนเลี้ยงสิงฟายฟอง
มะเหสีขอเตวดาเจ้า	หื้อได้มารับเอาเราจ๊ะตาน
หื้อบ้านเมืองได้อยู่สุขะ	อย่าหื้อ <u>อะยะ</u> มาคคี่ไก่อ
หื้อ <u>อะยะ</u> ไปตกใส่คาคี่ไก่อ	ไคคี่อื่น ปั้นจากท่าแก่น
ตั้งคนและสัตว์น้อยใหญ่	ฉิ่งจายตั้งมวล
ย่อนบุญมะเหสีจะเจ้า	อยู่คี่กินหวาน แค”

แปลว่า บัดนี้ ครอบครอง 3 ปีแล้ว ข้าพเจ้าทั้งหลายได้นำเครื่องเซ่นมาถวาย ขอให้เตวดาเจ้าบันดาลให้บ้านเมืองอยู่ร่มเย็นเป็นสุข อย่าได้มีโรคภัยไข้เจ็บ มาเบียดเบียน ทั้งคนและสัตว์ใหญ่ น้อยทั้งมวล ทุกวันนี้ได้อยู่สุขสบาย ก็ด้วยบุญบารมีแห่งเตวดาเจ้าโปรดสังเกตุว่า คำกล่าวเชิญเตวดาเมือง ข้างบนนี้ มีคำศัพท์ที่ยืมมาจากบาลี แสดงว่าแต่งขึ้น เมืองไทลื้อได้รับอิทธิพล วัฒนธรรมทางภาษาจากประเทศอินเดียแล้ว (ถ้าขีดเส้นใต้) สตรีนั้นถูกห้ามมิให้เข้าร่วมพิธีกำเมือง เช่นเดียวกับพิธีกำบ้าน แต่งานเลี้ยงไม่ห้ามด้วยว่าสตรีนั้น โดยธรรมชาติเป็นเพศขวัญอ่อน ผิฝ่ายธรรมชาติ อาจเข้ามาแทรกกินเครื่องสังเวศ ครั้นพบประสทธิเพศ เกิดต้องใจจะแสดงกายให้ปรากฏ สตรีเพศจะตกใจกลัว จนเสียวขวัญจะเจ็บไข้ไม่สบายภายหลัง

กล่าวโดยสรุป ศาสนาและความเชื่อการนับถือผี ในอดีตนั้นไทลื้อมีการนับถือผีบรรพบุรุษมาเป็นเวลาช้านาน ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามาและได้นำมาผสมผสานในระบบความเชื่อที่มีลักษณะต่างกันไป โดยความเชื่อศาสนาจะเกี่ยวกับการทำความดีหวังให้ได้ดีในพบหน้า ส่วนความเชื่อการนับถือผีนั้นจะช่วยในด้านของการปกป้องรักษาคุ้มครองทั้งคน สัตว์ให้อยู่เย็นเป็นสุขและทรัพยากรธรรมชาติ พวกป่าไม้ และแม่น้ำ ให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยที่วิถีชีวิตกลุ่มไทลื้อมักจะเกี่ยวข้องกับการเชื่อเรื่องผีต่างๆ ไม่ว่าจะทำอะไร ก็มักจะมีการบอกกล่าว โดยมากจะมีการทำพิธีกรรมบวงสรวงผีต่างๆ เช่น ผีเรือน (เตวดาเฮิน) ปกป้องดูแลเฉพาะคนในครัวเรือนของแต่ละตระกูล ผีบ้าน (เตวดาบ้าน) คุ้มครองประชาชนที่เป็นสมาชิกของหมู่บ้านและสัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ และทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ แม่น้ำในหมู่บ้าน ส่วนผีเมือง (เตวดาเมือง) เป็นเทพสูงสุดของเมืองนั้นและบันดาลถึงแวดล้อมทุกอย่างทั้งด้านการดำรงชีวิตและด้านทรัพยากรธรรมชาติความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนช่วยดูแลรักษาให้แก่ชาวบ้านชาวเมืองในเขตแดน นั้นๆ เชื่อกันว่า เทวดาประจำเรือนเทวดาประจำหมู่บ้าน เทวดาประจำเมือง ซึ่งทำหน้าที่ปกป้องรักษาประชาชน (Guardian Spirits) อยู่ในความปกครองลดหลั่นกันลงไป เหมือนระบบการปกครองของบ้านเมืองในลักษณะ

ของ ผีเรือน (เตวคาเฮิน) ขึ้นตรงต่อผีบ้าน (เตวคาเลื้อบ้าน) อยู่ในความปกครองของผีเมือง (เตวคาเมิง) (Tanabe, 1984 :11-13)

ความเชื่อเรื่องผีไทลื้อบ้านและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ในอดีตชาวไทลื้อมีการดำรงวิถีชีวิตที่ผูกพันกับระบบความเชื่อเรื่องอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น (ความเชื่อผี) เข้ามาเกี่ยวข้องในวิถีชีวิตเป็นอย่างมากไม่ว่าจะเป็นในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดังจะเห็นได้จากในหมู่บ้านจะมีการประกอบพิธีกรรมการบวงสรวงบอกกล่าวผีต่างๆไม่ว่าจะเป็น ผีเมือง ผีบ้าน ผีเรือน ผีเหมืองผ่าย/ผีนา ผีไร่ ที่ได้ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจากอดีต ในลักษณะของการอาศัยอยู่ร่วมกันนั้น อดีตจะมีสังคมการปกครองในระบบของการแต่งตั้งเชื้อพระวงศ์ที่จะดูแลเมืองต่างๆ มิให้มีความเคียดแค้น ทั้งการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพต่างๆ ส่วนหมู่บ้านก็จะมีผู้ปกครองดูแลระดับของเจ้าขุนมูลนายมาจนกระทั่งระดับครัวเรือนที่มีผู้อาวุโสของตระกูลที่เป็นที่เคารพนับถือตามลำดับที่ลดหลั่นกันไป ถึงแม้ว่าระยะเวลาได้ผ่านร่วงเลยมาเป็นเวลาที่ยาวนาน ไทลื้อก็ยังคงมีความเชื่อเคารพนับถือผีบรรพบุรุษเป็นลำดับลดชั้นหลั่นเช่นเดิม โดยเชื่อว่าผีเรือนจะคอยปกป้องรักษาคนในตระกูลสัตว์เลี้ยงไม่ให้เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยหรืออันตรายใดๆ ผีบ้านคอยดูแลทุกคนและสัตว์น้อยใหญ่ทั้งหมดในหมู่บ้าน มิให้เกิดภัยอันตรายและผีเมืองจะคอยดูแลทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินวิถีชีวิตไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์น้อยใหญ่และทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แม่น้ำลำธาร ส่วนผีเหมืองผ่าย/ผีนา ผีไร่ เป็นผีที่อาศัยอยู่ตามแหล่งสถานที่ต่างๆ ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือที่มาช่วยดูแลรักษาแหล่งดินน้ำลำธารให้มีใช้ได้อย่างเพียงพอตลอดไป

ผีเมือง

คือ บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปที่มีเชื้อสายทางเจ้าหลวง หรือเชื้อพระวงศ์ (เจ้าหลวงขมภู) ที่เคยปกครองชาวไทลื้อบ้านเฮะ ท่านได้สร้างคุณงามความดีไว้ ทำให้บุตรหลานได้ศรัทธาเคารพนับถือและถือว่าพื้นที่ป่าเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งชาวบ้านจะต้องทำการสักการะบูชาช่วยปกป้องรักษาคุ้มครองให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ประสบแต่ความสุขความเจริญตลอดจนมีทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ด้วยเครื่องสักการะเช่น ไห้ว

1. ความเชื่อผีเมืองกับการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ผีบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วที่มีบุญบารมีคอยที่จะดูแลปกป้องรักษาให้พวกเขาปราศจากโรคภัยอันตรายใดๆ มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข จะทำกิจการใดๆ ไม่ว่าจะทำอะไร ทำสวนก็ช่วยปกป้องรักษาให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ไม่เกิดอุทกภัย ภัยแล้งและอัคคีภัยให้ได้ผลดีออกมาดี หรือแม้แต่การสอบศึกษาต่อ สอบเข้าทำงาน เมื่อเจอกับปัญหาต่างๆ ก็จะช่วยให้แคล้วคลาดปลอดภัย ซึ่งในการทำการเพาะปลูกพืชไร่ พืชสวน ก็จะมีการบนบานสานกล่าวให้ผีเจ้าหลวงชมภูช่วยมาปกป้องรักษาให้ได้ผลผลิตดี ส่วนในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นั้นจะช่วยดูแลพื้นที่ป่าไม้เนื่องจากเชื่อว่าพื้นที่ป่าเป็นที่อยู่อาศัยของผีเมืองที่คอยดูแลรักษา ผู้ใดจะเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าหรือถากถางป่ามิได้จะถูกผีลงโทษด้วยการได้รับภัยอันตรายหรือการเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้น เช่นกรณีของบริษัททำทางได้เข้ามาตัดไม้พื้นที่ป่าโดยไม่บอกกล่าวเสียก่อนจึงเกิดเหตุการณ์ คนงานถูกไม้ล้มทับได้รับบาดเจ็บเชื่อว่าผีเมืองเป็นผู้กระทำ ทางบริษัทจึงต้องได้มาขอบนบานศาลกล่าวขออนุญาต ในแต่ละปีก็จะมีการทำพิธีกรรมบวงสรวง เพื่อแสดงความเคารพ หรือแม้กระทั่งการที่จะถากถางพื้นที่ทำไร่ ทำสวนก็ต้องมีการบอกกล่าวก่อน ซึ่งชาวบ้านจะไม่เข้าไปตัดไม้ทำลายป่าเพราะกลัวถูกผีเมืองลงโทษ ดังนั้นจึงทำให้ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งพื้นที่ป่าคงที่อยู่ติดกับศาลเจ้าหลวงชมภูนั้นเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของท่านเช่นกัน ผู้ใดจะเข้าไปตัดไม้ทำลายป่ามิได้ไม่เช่นนั้นจะเกิดภัยกับตัวเอง ซึ่งผีเมืองจะบอกกล่าวให้กับคนทั่วไปรับทราบเมื่อถึงเทศกาลวันสงกรานต์จะมีการประกอบพิธีส่น้ำคำห้วยและการเข้าทรง ในครั้งนี้จะมีการบอกกล่าวถึงเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับพื้นที่ป่าไม้ในบริเวณนั้น ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่บริเวณนั้นถ้าจะใช้ต้องเป็นการใช้เพื่อประโยชน์ของส่วนร่วมและต้องมีการขออนุญาตผีเจ้าหลวงชมภูก่อน

2. ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม เลี้ยงผีเมือง

ในการดำเนินการประกอบพิธีกรรมนั้นจะทำปีละ 1 ครั้ง โดยมีผู้นำในการประกอบพิธีกรรม เรียกว่า “ข้าวจ้ำ” จะเป็น ผู้ดำเนินการตั้งแต่การหาช่วงเวลาในการประกอบพิธีกรรมซึ่งมักจะทำกันในช่วงเดือน 8 ตรงกับเดือนมิถุนายน มักจะเลือกวันขึ้น 3 ค่ำ 6 ค่ำ 11 ค่ำ และ 13 ค่ำ แต่จะไม่ให้ตรงกับวันเสียดในคืนนั้น คือ วันพุธ กับวันศุกร์ และวันพระ เมื่อข้าวจ้ำเลือกวันที่เหมาะสมที่จะดำเนินการประกอบพิธีแล้วก็ไปปรึกษากับกรรมการหมู่บ้านในการตกลงการจัดพิธีกรรมการสักการะบูชา ประชาสัมพันธ์ให้กับชาวบ้านรับทราบ เพื่อการมีส่วนร่วมในการเลี้ยงผีเมือง ซึ่งทุกหลังคาเรือนจะต้องร่วมบริจาคเงินประมาณหลังคาเรือนละ 20 บาท จะมีราม (ผู้เก็บเงินของหมู่บ้าน) เป็นผู้รวบรวม เพื่อนำไปจัดซื้อเครื่องสักการะบูชาเช่น ไห้ว ประกอบด้วย หมู 1 ตัว คอกไม้ รูป 4 ดอก เทียน 4 คู่ และเหล้า 1 ขวด สำหรับวันประกอบพิธีกรรมนั้นจะเริ่มในตอนเช้า โดยที่ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนต้องส่งตัวแทนเข้าร่วมในพิธีกรรมและมีบางคนที่อาศัยอยู่บ้าน

อื่นที่มีความนับถือก็จะเข้าร่วมในการพิธีกรรมด้วย โดยใช้สถานที่ที่ศาลเจ้าที่บริเวณป่าดงที่อยู่ท้ายบ้านติดกับป่าสุสาน เริ่มตั้งแต่เช้าจ้จะเป็นผู้เตรียมดอกไม้ ธูป เทียน และน้ำ 1 แก้ว เพื่อไปขออันเชิญผีเมือง (เจ้าหลวงชมภู) มารับเครื่องสักการะบูชา โดยจะใช้ลักษณะของการวาไม้ (การนำไม้ที่มีความยาวเกือบถึง 1 วา อีกประมาณ 2-3 นิ้ว) เพื่อนำเป็นสื่อในการตอบโต้ ซึ่งถ้าผีเมืองรับเครื่องสักการะ ไม้วาที่นำมานั้นจะขยับเคลื่อนที่ยาวออกอีก 1-3 นิ้ว ต่อจากนั้นก็จะมีกรนำแก้วน้ำไปรดลงที่ตัวหมูแล้วทำการฆ่าหมูนำส่วนหัว หาง ลำไส้ เท้า เนื้อบางส่วน ทุกอย่างทำให้สุกและนำมามอบถวายผีเมือง จะมีการถามรับเครื่องสักการะหรือไม่โดยการวาไม้ถ้ารับ ไม้วาก็จะยาวออก 1-3 นิ้ว จนผีเมืองอิ่ม ในช่วงนั้นถ้าใครมีคำถามอะไรที่จะฝากถามก็ถามได้ผ่านข้าวจ้ เมื่อถามเสร็จก็มีการแบ่งอาหารที่เหลือมาช่วยกันปรุงทำเป็นอาหารรับประทานร่วมกันในบริเวณสถานที่ประกอบพิธีกรรมมีการพูดคุยปรึกษาหารือปัญหาต่างๆ ในหมู่บ้านจนถึงตอนเย็น โดยที่ไม่มีการนำอาหารไปที่บ้าน (ยศ บัวเย็น, 2544: สัมภาษณ์)

ผีบ้าน

คือ บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ในอดีตเคยอาศัยอยู่บริเวณดินฐานนั้นและพัฒนาสร้างสรรคสิ่งต่างขึ้นในหมู่บ้านจนมีความเจริญขึ้น ชาวบ้านเชื่อว่าผีนั้นที่ยังคอยที่จะปกปักรักษาพวกเขา และสัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ ให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและอันตรายใดๆ มีแต่ความสุข ความเจริญ

1. ความเชื่อผีบ้านกับการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

เชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษของหมู่บ้านที่ได้มาอาศัยอยู่บริเวณบ้านเฮะในอดีตและยังคงคอยที่จะดูแลดูหลานปราศจากโรคภัยอันตรายใดๆ รวมถึงสัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุขทำกิจการใดๆ ขอให้มีความสุขเจริญก้าวหน้า ไม่ว่าจะเป็นการทำไร่ ทำสวนก็ช่วยปกปักรักษา ส่วนในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นชาวบ้านเชื่อว่าในเขตพื้นที่ป่าไม้ที่อยู่ติดกับบริเวณศาลเจ้าหลวงชมภู ในอดีตเคยเป็นพื้นที่ที่ใช้ในการฝังศพของบรรพบุรุษทำให้ไม่กล้าที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ในเขตพื้นที่บริเวณดังกล่าว เชื่อว่าเป็นที่อยู่อาศัยของผี ซึ่งเคยมีกรณีความขัดแย้งการใช้ประโยชน์ในพื้นที่บริเวณป่าไม้ดังกล่าวประมาณ 52 ไร่ ใช้ในการเพาะปลูกกาแฟแต่ก็มีการคัดค้านกันขึ้นภายในหมู่บ้านเพราะเชื่อว่าพื้นที่ป่าที่จะใช้เพาะปลูกเป็นที่อยู่อาศัยของผีบ้าน ผู้ใดจะเข้าไปใช้ประโยชน์มิได้จนในที่สุดก็ไม่มีการเข้าไปปลูกกาแฟในพื้นที่ดังกล่าว เพื่อดำเนินการเพาะปลูกกาแฟ และกรณีของชาวบ้านการเข้าไปปลูกในพื้นที่ป่าที่อยู่บริเวณใกล้กับหอผีบ้าน ต่อมาก็เกิดการล้มตายของคนในหมู่บ้านจำนวนหลายคนติดๆ กัน ทำให้ต้องมีการจัดทำพิธีกรรมการขอขมาดวงเพื่อขอภัย พร้อมกับมีการปลูกต้นไม้ทดแทนในพื้นที่ใกล้กับหอผีบ้านที่ถือได้ว่าเป็นที่อยู่อาศัยของผีและคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

2. ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีบ้าน

การประกอบพิธีกรรมนั้นจะมีข้าวจ้ำเป็นผู้นำในการหาเลิกยามวันที่เหมาะสมในการทำพิธีจะทำ ปีละ 1 ครั้ง หลังจากทำพิธีกรรมผีเมืองเสร็จ ซึ่งจะทำการในช่วงเดือน 8 (เดือนเมือง) ตรงกับเดือนมิถุนายน และคำที่ตีคือ ขึ้น 3 ค่ำ 6 ค่ำ 11 ค่ำ 13 ค่ำ แต่จะต้องไม่ตรงกับวันเสียดในเดือนนั้นคือวันพุธ กับ ศุกร์ และวันพระ เมื่อข้าวจ้ำได้เลือกวันที่เหมาะสมแล้วก็ไปปรึกษาหารือกับกรรมการหมู่บ้านตกลงที่จะประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านรับทราบจะประกอบพิธีกรรมสักการะบูชาผีบ้านเมื่อไหร่ โดยทุกหลังคาเรือนจะต้องนำไก่ 1 ตัว มาร่วมในวันที่ประกอบพิธี ถ้าไม่มีก็ให้บริจาคเงิน 20 บาท จะมีราม (ผู้เก็บเงินของหมู่บ้าน) เป็นผู้รวบรวม ทุกหลังคาเรือนต้องส่งตัวแทนมาร่วมประกอบพิธี ทั้งนี้จะมาพร้อมกันที่บริเวณหอผีบ้านอยู่บริเวณหลังโรงเรียนบ้านสะะ ในวันประกอบพิธีจะมีข้าวจ้ำเป็นผู้ตระเตรียมดอกไม้ รูป 4 ดอก เทียน 4 คู่ ไก่ 2 ตัว และเหล้า 1 ขวด ใส่ไว้ในที่หอผีบ้าน แล้วก็ทำประกอบพิธีอันเชิญผีบ้านเพื่อมารับเครื่องสักการะบูชาโดยมีข้าวจ้ำเป็นผู้อันเชิญ ซึ่งถ้าผีเมืองรับเครื่องสักการะ ไม้ว่าที่นำมานั้นจะขยับเคลื่อนที่ยาวออกอีก 1-3 นิ้ว เมื่อเสร็จพิธีก็จะมีคนนำเครื่องเช่น ไหว้เหล้านั้นมาปรุงอาหารร่วมกันรับประทานในสถานที่บริเวณนั้นมีการสนทนาพูดคุยเกี่ยวกับปัญหาต่างๆของครอบครัวและหมู่บ้าน (ยศ บัวเย็น, 2544: สัมภาษณ์)

ผีเรือน

คือ ผีบรรพบุรุษที่เป็นต้นตระกูลของตนเองมีการสักการะบูชาไว้ในบ้าน บริเวณห้องนอน มีลักษณะเป็นหิ้ง ซึ่งมักจะเป็นบ้านของผู้แต่ผู้แก่ในตระกูลนั้นๆ

1. ความเชื่อผีเรือน

คอยที่จะปกป้องรักษาดูแลให้คนในตระกูลปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและประกอบอาชีพมีแต่ความเจริญ

2. ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีเรือน

จะมีการจัดทำพิธีกรรมขึ้นปีละ 1 ครั้ง โดยที่มีผู้อาวุโสของต้นตระกูลนั้นเป็นผู้ดำเนินการในการหาเลิกวัน เวลา ที่เหมาะสมในแต่ละช่วงของเดือน 4 (เดือนเมือง) ตรงกับเดือนกุมภาพันธ์ โดยจะมีเครื่องสักการะบูชา ได้แก่ เหล้า 1 ขวด ไก่ 2 ตัว ดอกไม้ รูป 4 เล่ม เทียน 4 คู่ ในการประกอบพิธีนั้นกลุ่มของลูกหลานในตระกูลนั้นก็จะมีเข้าร่วม (อิน วงศ์เจริญ, 2544: สัมภาษณ์)

ผีไร่

คือ ผีเจ้าหลวงชมภูบรรพบุรุษที่ร่วงลับไปแล้วแต่ยังคงคอยปกป้องรักษาดูแลตนเองอยู่ให้ได้อย่างร่มเย็นเป็นสุข จะทำกิจการใดๆ ก็ได้ผลผลิตดี เช่น การทำนาข้าวไร่ จะคอยปิดเป่าภัยต่างๆ พวกอัคคีภัย อุทกภัย วาตภัย เป็นต้น ตลอดไปจนถึงการช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลเพียงพอต่อการทำนาข้าวไร่

1. ความเชื่อผีไร่กับการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

กลุ่มผู้ที่ทำปลูกข้าวไร่จะมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยดูแลพื้นที่ป่าทั้งหมดให้มีความอุดมสมบูรณ์ คอยปกป้องรักษาให้ผลผลิตดี มิให้เกิดอัคคีภัย อุทกภัย วาตภัย ตลอดไปจนถึงการช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและจะมีการบอกกล่าวผีไร่ก่อนที่จะลงมือถากถางพื้นที่ป่าเพื่อทำการเพาะปลูก เพราะเชื่อว่าพื้นที่ป่าทุกแห่งเป็นที่อยู่อาศัยของผีและเป็นผู้คอยปกป้องรักษาดูแลอยู่ ถ้าไม่มีการบอกกล่าวก็จะได้รับอุบัติเหตุจากการถากถางพื้นที่ป่า ดังนั้นเมื่อจะทำอะไรต้องมีการบอกกล่าวเสียก่อน

2. ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีไร่

ในการประกอบพิธีกรรมนั้นจะกระทำในช่วงก่อนการลงทำการเพาะปลูกในรอบ 1 ปี อาจจะมีการบวงสรวงมากกว่า 1 ครั้งก็ได้แล้วแต่การทำข้าวไร่ในแต่ละครั้งในรอบปี โดยที่เจ้าของไร่จะเป็นผู้ที่บวงสรวงกล่าวด้วยตัวเองหรือจะอาศัยข้าวจ้างก็ได้ ขั้นตอนจะเริ่มด้วยการหาช่วงวันที่เหมาะสมจะทำการเพาะปลูก ครั้งนี้จะทำการเสี่ยงทายหาวันที่จะเพาะปลูกโดยการทำหลุมไว้ 7 หลุม เพื่อใส่เมล็ดพันธุ์พืชไว้และให้จำวันไว้ว่าหลุมไหนเป็นวันจันทร์-อาทิตย์ พอระยะเวลาผ่านไปก็ไปสำรวจว่าหลุมไหนที่เมล็ดพันธุ์พืชเจริญเติบโตก็ใช้วันนั้นเป็นวันเริ่มทำการเพาะปลูกในวันที่เริ่มทำการเพาะปลูกก็จะมีพิธีกรรมการอันเชิญผีไร่มาช่วยดูแลปกป้องรักษาให้ได้ผลผลิตดี ไม่ให้พวกแมลง สัตว์น้อยใหญ่ และไม่ให้เกิดพวกอัคคีภัย อุทกภัย วาตภัย ตลอดไปจนถึงการช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลเพียงพอต่อการเพาะปลูก โดยใช้ดอกไม้ พลุ รูป 4 ดอก เทียน 4 คู่ ครั้งเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิตเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็มีพิธีการบูชาเลี้ยงผีไร่ โดยใช้เครื่องเช่น ไห้ว ใต้แก เหล้า 1 ขวด ไก่ 1 คู่ (เหล้าปิ่นไก่คู่) ในขั้นตอนการเลี้ยงนี้ก็จะมีการวางไม้ถามรับไม้รับเครื่องสักการบูชา และกินอ้มไม้อ้ม ถ้ำรับหรือกินอ้มไม้วากก็จะยาวออกประมาณ 1-3 นิ้ว บางคนมีการเลี้ยงผีไร่โดยรวมกลุ่มกันก็จะไปเลี้ยงกันที่บริเวณศาลเจ้าหลวงชมภู (ยศ บัวเย็น, 2544: สัมภาษณ์)

ผีเหมืองฝาย/ผีนา

คือ ผีบรรพบุรุษที่คอยปกป้องรักษาดูแลให้น้ำมีเพียงพอต่อการทำการเพาะปลูกได้ตลอดปีและดูแลฝายให้มีความแข็งแรง ทนทาน สามารถที่จะกักเก็บน้ำได้

1. ความเชื่อผีเหมืองฝาย/ผีนากับการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

เชื่อว่าน้ำในแม่น้ำลาวจะมีปริมาณมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับการศึกษาที่ช่วยในการดูแลรักษาไม่ว่าเรื่องของการก่อสร้างฝาย ในอดีตซึ่งผู้ที่มีนาจะต้องนำทอนไม้มาเพื่อทำการซ่อมแซมฝายไม้ ในแต่ละปี อย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง ทั้งนี้จะมีการบวงสรวงผี เพื่อให้ช่วยดูแลฝายไม้ไม่ให้เกิดการพัง และสามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการทำการเกษตรได้อย่างเพียงพอ ซึ่งเคยเกิดกรณีการพังของฝายไม้ เมื่อปี 2538 ทำให้เกิดน้ำท่วม ซึ่งก่อนหน้านั้นประมาณ 4-5 ปี ไม่เคยมีการบวงสรวงผีเหมืองฝาย ทั้งๆที่ในอดีตก็มีการทำสืบทอดเนื่องกันมาทำให้เกิดเห็นความสำคัญที่จะต้องมีการบวงสรวงผีเหมืองฝายต่อไป ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีการก่อสร้างเป็นฝายคอนกรีตแล้วก็ตามชาวบ้านก็ยังคงเชื่อเคารพนับถือผีเหมืองฝายและทำพิธีกรรมบวงสรวงสืบทอดไป

2. ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีเหมืองฝาย

การประกอบพิธีกรรมนั้นจะกระทำกันปีละ 1 ครั้ง โดยมีผู้นำกลุ่มเหมืองฝายเรียกว่านายฝายเป็นผู้ประกอบพิธีทั้งนี้จะทำในช่วงเดือน 4 (เดือนเม็ง) โดยเริ่มจากการที่เริ่มหาวันที่เหมาะสมกับการประกอบพิธีกรรมและคำที่ดีคือ ขึ้น 3 ค่ำ 6 ค่ำ 11 ค่ำ 13 ค่ำ แต่จะต้องไม่ตรงกับวันเสียดในเดือนนั้นคือวันพุธ กับ ศุกร์ และวันพระ เมื่อได้วันที่เหมาะสมก็ปรึกษากับกรรมการหมู่บ้านและประกาศให้กลุ่มผู้ที่มีนา จำนวน 35 คนเข้าร่วมในการประกอบพิธี โดยให้นำไก่มาครอบครวละ 1 ตัว ถ้าไม่มีก็ให้นำเงินมาออกครอบครวละ 10 บาท โดยที่จะมีราม (ผู้เก็บเงิน) มาร่วมประกอบพิธีที่บริเวณศาลเจ้าหลวงขมภู จะมีเครื่องสักการะบูชา ได้แก่ ดอกไม้ รูป 4 ดอก เทียน 4 คู่ ไก่ 1 ตัว เหล้า 1 ขวด ทั้งนี้จะมีการตั้งห่อผี 3 ห่อ แบ่งเป็นหัว (ผีเมือง) ท้าย(ผีบ้าน) กลาง(ผีเหมืองฝาย) ครั้งนี้นายฝายและรองฝายอีก 2 คนเป็นผู้บอกกล่าวเชิญผีมารับเครื่องสักการะให้ จะมีการวางไม้วางรับเครื่องสักการะหรือไม้วางรับไม้ก็จะยาวออก 3-4 นิ้ว เมื่อเสร็จพิธีก็จะมีการนำไก่ไปปรุงอาหารมาแบ่งกันรับประทานได้มีการพูดคุยสนทนาเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน (อินเขียน บัวเย็น, 2544: สัมภาษณ์)

การรวมกลุ่มความเชื่อเรื่องผีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

1. การรวมกลุ่มความเชื่อผีเมือง

ในแต่ละปีจะมีการรวมกลุ่มความร่วมมือ 2 ครั้ง โดยครั้งแรกเริ่มจากการทำพิธีกรรมการรดน้ำดำหัว 1 ครั้ง ครั้งที่สองมีการบวงสรวงสักการะบูชาอีก 1 ครั้ง ซึ่งในการบวงสรวงผีเมืองนั้นจะมีกลุ่มคนทั้งที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านทุกหลังคาเรือนจะต้องเข้าร่วมอีกทั้งผู้คนจากต่างหมู่บ้านที่มีความเคารพนับถือก็จะเข้าร่วมในงานพิธีกรรมในแต่ละปี เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีที่มีอำนาจถึงศักดิ์สามารถคลั่งคลอบนาคให้ตนเองครอบครัว ตัวเล็กน้อยใหญ่ ปราศจากภัยอันตรายมีความสุขความเจริญและยังคุ้มครองปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แม่น้ำลำธารให้มีความอุดมสมบูรณ์สามารถนำไปได้อย่างยั่งยืน ตามแต่ละบุคคลที่ได้เคยบนบานศาลกล่าวไว้กับผีเมือง เช่น การเคยบนบานศาลกล่าวช่วยปกป้องรักษาคุณแลน้ำให้เพียงพอต่อการทำนา ทำไร่ ทำสวน ซึ่งถือได้ว่าเป็นวันที่ทุกคนรวมกลุ่มกันเพื่อมาขอขมาขอขมา ส่วนด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการรดน้ำดำหัวก็จะมีพิธีกรรมเจ้าหลวงชมภู ทั้งนี้มักจะพูดถึงเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านว่าใครทำอะไรอะไรไว้ดีหรือไม่ดีอย่างไร หรือผิดกับศีลธรรมตลอดจนถึงการเข้าไปลักลอบตัดไม้ทำลายป่าโดยมิได้บอกกล่าวหรือนำไปใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตน ดังคำที่ว่าคนไม่รู้ แต่ผีรู้ เพราะเชื่อว่าป่าเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของผีเมือง(ผีเจ้าหลวงชมภู) ใครจะเข้าไปเอาไม้ได้หรือจะเอาต้องมีการบอกกล่าวและต้องนำไปใช้ประโยชน์ต่อส่วนรวมเท่านั้น จะพบว่าชาวบ้านล้วนแล้วแต่มีความเชื่อเรื่องผี ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันประกอบกิจกรรมการบวงสรวงผีเมืองขึ้นในแต่ละปีเป็นประจำที่ดำเนินไปอย่างไม่เป็นทางการ (สมศักดิ์ ดอนมุล, 2544: สัมภาษณ์)

2. การรวมกลุ่มความเชื่อผีบ้าน

การเข้าร่วมกลุ่มของผู้คนนั้นจะทำกันในวันที่ประกอบพิธีกรรมสักการะบูชาผีหมู่บ้าน โดยที่ในแต่ละหลังคาเรือนต้องมีการส่งตัวแทนเข้าร่วม มีการร่วมรับประทานอาหารจากเครื่องที่นำมาสักการะบูชา เมื่อเสร็จจากการบูชา และร่วมพูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ ในหมู่บ้านพร้อมปรึกษาหารือแนวทางแก้ไข พบว่าชาวบ้านล้วนแล้วแต่มีความเชื่อเรื่องผีทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันประกอบกิจกรรมการบวงสรวงผีบ้านขึ้นในแต่ละปีเป็นประจำที่ดำเนินไปอย่างไม่เป็นทางการ เมื่อมีเหตุการณ์ต่างที่เข้ามาขัดแย้งกับระบบความเชื่อเรื่องผีบ้านก็จะเกิดการรวมกลุ่มคัดค้านกันขึ้น ซึ่งเคยเกิดกรณีของการเข้ามาส่งเสริมจากกลุ่มองค์กรเอกชน ผ่านมาทางกลุ่มผู้นำที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้านในการพิจารณารับแนวทางการดำเนินการและได้นำเสนอยังที่ประชุมหมู่บ้าน ทั้งนี้ได้มีกลุ่มชาวบ้านบางกลุ่มก็เห็นด้วยกับการดำเนินการเพาะปลูกกาแฟที่จะใช้พื้นที่ป่าอดีตเคยเป็นที่ฝังศพของบรรพบุรุษที่มีความเชื่อว่าเป็นที่อยู่อาศัยของผีบ้าน เพื่อเป็นกองทุนของหมู่บ้านที่จะช่วยกันดูแลผลประโยชน์จากการจำหน่ายกาแฟหมื่นเวียนต่อไปบนพื้นฐานของ

ระบบเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่เน้นการระบบเงินตรา แต่ก็มีบางกลุ่มที่เกิดแนวคิดคัดค้านไม่เห็นด้วยกับการดำเนินการที่ขัดต่อวัฒนธรรมดั้งเดิม ที่มีความเชื่อเคารพนับถือป่าบริเวณดังกล่าวถือเป็นศักดิ์สิทธิ์เป็นที่อยู่อาศัยของผีบ้าน ผีเมือง ห้ามมิให้ผู้คนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ จึงเกิดขบวนการรวมกลุ่มที่มีความเชื่อนับถือผีบ้าน ผีเมือง ที่จะต่อต้านแนวคิดดังกล่าว ในลักษณะของการหากลุ่มความร่วมมือที่จะคัดค้าน โดยวิธีการเข้าไปพูดคุยกับกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือด้วยวิธีการทดลองไปนำเสนอแนวคิดการคัดค้านการปลูกกาแฟในพื้นที่ป่าผีบ้าน ผีเมือง สังเกตว่าใครเห็นด้วยไม่เห็นด้วยพร้อมที่จะให้การสนับสนุนแนวคิดการคัดค้าน ครั้งนี้ ได้พบว่า มีผู้ให้การสนับสนุนแนวคิดการคัดค้าน ได้แก่ ผู้อาวุโสที่อดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้านบางคนที่พูดเชิงเป็นเหตุเป็นผล เช่น สารวัตรกำนัน หัวหน้าฝ่ายปกครอง และชาวบ้านที่มีความเชื่อนับถือผีบ้าน ผีเมือง โดยอาศัยกลุ่มความร่วมมือเหล่านี้ช่วยในการสนับสนุนแนวคิดคัดค้านการปลูกกาแฟในพื้นที่ป่ามิให้ดำเนินการในลักษณะของการนำเอาป่าอันเป็นที่อยู่อาศัยของผีบรรพบุรุษ (ผีบ้าน ผีเมือง) คอยปกปักรักษาให้ความร่มเย็น ปลอดภัยแต่เมื่อเข้าไปทำลายก็จะทำให้เกิดภัยอันตรายลักษณะต่างๆเกิดขึ้นกับชาวบ้านได้ และชี้แจงถึงผลกระทบจากการเข้าไปถากถางพื้นที่ป่าซึ่งจะทำให้ดิน ไม้ใหญ่ที่กำลังเจริญเติบโตต้องหมดไปมีผลกระทบต่อระบบนิเวศ ในที่ประชุมครั้งต่อมาจึงเกิดการยอมรับในแนวคิดดังกล่าวขึ้นที่จะไม่นำพื้นที่ป่าที่เป็นที่อยู่อาศัยของผีบ้านมาปลูกกาแฟ ทำให้มนุษย์เริ่มเกิดขบวนการเคลื่อนไหวที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมความเชื่อที่ถือว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ ในลักษณะของการตั้งกฎระเบียบของชุมชนหมู่บ้านขึ้นมาเองจะอาศัยคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้เสนอร่างขึ้นมาและนำเข้าสู่ที่ประชุมของหมู่บ้านเพื่อรับรองตลอดจนถึงการมีผลบังคับที่จะนำไปใช้ต่อไป ทั้งนี้จะจัดตั้งกลุ่มคนที่คอยดูแลการเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่าและการเข้าไปใช้ประโยชน์ในลักษณะของการอาศัยชาวบ้านคอยช่วยกันสอดส่องดูแลเมื่อมีผู้คนเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่าหรือเข้าไปใช้ประโยชน์จะบอกกล่าวผ่านไปยังกลุ่มผู้ที่มีหน้าที่ดูแลเข้ามาดำเนินการตามกฎหมายของหมู่บ้าน ดังเช่น กรณีของ นักการภารโรงที่เป็นบุคคลต่างหมู่บ้านเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านและได้เข้าไปตัดไม้ไผ่ในเขตป่าผีบ้าน ผีเมือง จึงเกิดการปรับ 500 บาท ตามกฎระเบียบของหมู่บ้าน ที่มีให้คนทั้งในชุมชนและนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า ผีบ้าน ผีเมืองดังกล่าว เพราะเมื่อเกิดการอนุญาตให้เข้าใช้ก็จะเกิดปัญหาต่างๆ ตามมาได้ เช่น การบุกรุกพื้นที่ป่าไฟป่า เป็นต้น (พรม คอนมูล, 2544: สัมภาษณ์)

3. การรวมกลุ่มความเชื่อผีไร่

ในกลุ่มผู้ที่ทำนาข้าวไร่นักจะมีการขนานานกล่าวให้ผีไร่ช่วยดูแลมิให้เกิดภัยอันตราย แผลงต่างๆมาทำลายข้าวไร่นัก ช่วยปกป้องรักษาให้ได้ผลผลิตดีและมีการรวมกลุ่มกันเลี้ยงผีไร่ ประมาณ 72 หลังคาเรือนที่ทำนาข้าวไร่นัก ก็จะเข้ามารวมกลุ่มกันเพื่อที่จะไปสักการบูชาผีไร่ ที่คอยปกป้องรักษาให้ได้ผลผลิตที่ดี (อินเจียน บัวเย็น, 2544: สัมภาษณ์)

4. การรวมกลุ่มผีเหมืองฝาย/ฝินา

ในการทำการเกษตรกรรมชาวบ้านจะมีความเชื่อผีเหมืองฝาย/ฝินาคอยช่วยให้มีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตร ซึ่งในอดีตจะมีการรวมกลุ่มกันดูแลรักษาน้ำในฝายไม้โดยมีการแต่งตั้งนายฝายเป็นผู้ที่คอยปกครองกลุ่มสมาชิกคือผู้ที่มีนาทุกคนจะต้องมีการนำไม้มาซ่อมแซมฝายไม้ไม่ต่ำกว่าปีละครั้ง ถ้าใครมีนามากก็นำไม้มามากใครมีนายน้อยก็นำมาน้อยช่วยในการซ่อมแซมป้องกันการพังและสามารถกักเก็บน้ำได้ใช้ได้อย่างเพียงพอ มีการบอกกล่าวก่อนที่จะทำการเพาะปลูกมีการรวมกลุ่มกันช่วยในการบวงสรวงสักการบูชาผีเหมืองฝาย/ฝินา และในอดีตเมื่อ ปี 2538 เกิดน้ำท่วมทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเสียหายจำนวนมาก เชื่อกันว่าสาเหตุหนึ่งเกิดจากการที่ไม่มีการบวงสรวงผีเหมืองก่อนหน้าปี 2538 เป็นเวลา 4 ปี ทำให้ได้รับภัยจากน้ำท่วมผลผลิตทางการเกษตร จึงทำให้เกิดการเริ่มที่จะมีการบวงสรวงผีเหมืองฝาย/ฝินาสืบต่อกันขึ้นมาใหม่ และปัจจุบันยังคงมีนายฝายพร้อมกับสมาชิกคือคนที่มินาและทำการเพาะปลูก ต่อมาก็ได้มีการสร้างฝายคอนกรีตมาทดแทนฝายไม้แต่ชาวบ้านก็ยังคงที่มีพิธีกรรมบวงสรวงผีเหมืองฝาย/ฝินาสืบต่อกันในแต่ละปีจนถึงปัจจุบัน (คำ มีสุข, 2544: สัมภาษณ์)

กลุ่มองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

1. กลุ่มรักษาป่าบ้านแฮะ

ป่าบ้านแฮะ มีเนื้อที่ 52 ไร่ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณทิศตะวันออกของหมู่บ้านติดกับป่าสงวนแห่งชาติป่าน้ำลาว ป่าน้ำหยวน และป่าน้ำเปือย ในปัจจุบันกำลังยื่นต่อกรมป่าไม้ประกาศเป็นป่าชุมชน แต่เดิมชาวบ้านไม่ได้เรียกว่าป่าชุมชนเพราะป่าดังกล่าวเป็นป่าช้าที่ใช้ทำพิธีศพในอดีตไม่ค่อยได้ใช้ประโยชน์และปัจจุบันชาวบ้านเริ่มที่จะได้ใช้ประโยชน์จากผลผลิตในป่าไม่ว่าจะเป็นแหล่งคั้นน้ำ สัตว์ป่า พืชสมุนไพรชนิดต่างๆ เป็นจุดเริ่มต้นในการรักษาป่า ทั้งนี้เหตุเกิดจากนโยบายความมั่นคงของรัฐ ที่เกิดจากความขัดแย้งด้านความคิดระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในช่วง พ.ศ. 2515 อำเภอเชียงคำเป็นอำเภอหนึ่งที่ติดกับชายแดนไทย - ลาว และเป็นเขตที่อยู่ของพรรคคอมมิวนิสต์ รัฐบาลจึงมีนโยบายสร้างถนนจากอำเภอเชียงคำไปยังจังหวัดน่าน เพื่อให้เกิดความสะดวกในการปราบปรามและการเดินทาง โดยมีบริษัทที่รับเหมาก่อสร้างคือบริษัทสากลสถาปัตย์เข้ามาช่วงแรก ต่อมาสัมปทานป่าโดยมีข้อตกลงว่าให้ตัดข้างขวาและข้างซ้ายของถนนข้างละ 10 เมตร แต่บริษัททำไม่ถึงโอกาสตัดไม้ลูกกล้าเข้าไปถึง 5,000 เมตร ทำให้ต้นไม้ถูกโค่นเป็นจำนวนมากและสภาพป่าเกิดความเสื่อมโทรม หลังจากบริษัทเชียงใหม่เอเชียได้ออกไปในปี พ.ศ. 2521 ชาวบ้านได้ช่วยกันฟื้นฟูสภาพป่า โดยการปลูกป่า และการปล่อยให้ป่าฟื้นตัวในป่าจะมีต้นไม้ เช่น สัก ตึง เหียง ประคู้ ยูคาลิปตัส ไม้ไผ่ ไม้ข้าวหลาม และอาหารจากป่า เช่น ผักหวาน ผักหนาม ผักกูด มะริดไม้ (เพกา) เห็ดหลากหลายชนิด รวมทั้งหน่อไม้ และสมุนไพรหลากหลายพันธุ์แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของระบบนิเวศ และเป็นป่าชั้นน้ำ

1.1 โครงสร้างของกลุ่ม

คณะกรรมการป่าชุมชน มีทั้งหมด 7 คน คือ ผู้ใหญ่บ้าน 1 คน ครู 1 คน และผู้นำ ชุมชน 5 คน ทำหน้าที่เป็นแกนนำในการประสานความร่วมมือระหว่างชาวบ้านเป็นฝ่ายพิจารณาและดำเนินมาตรการที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากป่ารวมทั้งแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรของชุมชน

1.2 กิจกรรมของกลุ่ม

- 1.2.1 เผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้แก่ชาวบ้าน
- 1.2.2 ร่วมกับหน่วยงานรัฐในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
- 1.2.3 กิจกรรมการปลูกป่า
- 1.2.4 ระดมทุนซื้อพันธุ์ไม้ผล แจกจ่ายให้ชาวบ้าน เพื่อสร้างแนวเขตป่าชุมชนและลดปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า และปัญหาการเผาป่า

1.3 บทบาทของกลุ่มในชุมชน

กลุ่มจะเป็นแกนนำในการกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของการรักษาป่า การเข้าร่วมในกิจกรรมรักษาป่า รวมทั้งการร่วมกิจกรรมกับชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง หรือมีเขตป่าติดกัน โดยมีการกำหนดกฎระเบียบในการรักษาป่า ดังนี้

- 1.3.1 ห้ามวางขยายพื้นที่ออกเพิ่มขึ้นจากที่ทำกินเดิม
- 1.3.2 ห้ามจุดไฟป่า / เผาป่า โดยตั้งใจหรือเจตนา
- 1.3.3 ห้ามล่าสัตว์ในบริเวณเขตหวงห้าม ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับ 5,000 บาท
- 1.3.4 ถ้าผู้ใดพบเห็นการแผ้วถางป่าและ ไม้ไฟป่าเกิดขึ้นที่ใดให้แจ้งผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 1.3.5 ผู้ใดจุดไฟเผาป่าหรืออื่น ๆ เกิดไฟลุกลามเข้าไปในไร่หรือสวนไม้ยืนต้นถ้าจับได้จะถูกปรับตามกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน
- 1.3.6 ผู้ใดจะจุดไฟเผาขยะหรือเศษวัชพืชต้องทำแนวกันไฟและควบคุมป้องกัน

1.4 ปัญหาที่เกิดขึ้นในการรวมกลุ่ม

1.4.1 การบุกรุกป่า เพื่อขยายที่ดินทำกินเข้าไปในเขตป่าชุมชนจากชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง กลุ่มไม่สามารถใช้มาตรการกับผู้บุกรุกได้ จึงทำให้ความขัดแย้งเกิดขึ้น

1.4.2 ชาวบ้านจุดไฟเผาเศษหญ้า โดยไม่มีการป้องกัน ทำให้ไฟลามเข้าไปยังไร่สวนของผู้อื่น ทำให้ผลผลิตเกิดความเสียหาย และไม่สามารถจับผู้ทำผิดได้

2. กลุ่มเหมืองฝายบ้านแฮะ

ฝายบ้านแฮะ สร้างขึ้นในปี 2512 สภาพฝายเดิมเป็นฝายไม้กั้นแม่น้ำลาว ทุกปีก่อนถึงฤดูทำนา ชาวบ้านจะตัดไม้เพื่อนำมาสร้างฝาย (ตีฝาย) ไม้ที่นำมาตีฝายจะเป็นไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้เหียง ฯลฯ โดยการระดมชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลาวมาช่วยกันทุกปี ๆ ละ 5 วัน มาช่วยกันพัฒนาฝาย การตีฝายด้วยไม้มีประโยชน์ต่อระบบนิเวศของกลุ่ม แม่น้ำ คือ ทำการไหลผ่านของน้ำเป็นระบบตามธรรมชาติซึ่งเป็นฝายน้ำถัน และน้ำที่รั่วจากฝาย จะเป็นที่อยู่ของสัตว์น้ำ และพืชน้ำนานาชนิด น้ำจากฝายบ้านแฮะจะนำมาใช้ในการเกษตรในชุมชนต่อมา ปี พ.ศ. 2538 เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ในอำเภอเชียงคำ ทำให้ฝายบ้านแฮะพัง บ้านเรือนและไร่นาน้ำ รวมทั้งสัตว์น้ำสูญหาย ส่งผลให้สภาพของแม่น้ำเปลี่ยนไป พืชน้ำต่าง ๆ เช่น จอก สาหร่าย พืชริมน้ำ รวมทั้งสัตว์น้ำสูญหายไป ต่อมาในปี พ.ศ. 2542 สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทได้สร้างฝายกักเก็บน้ำให้เสร็จในต้นปี พ.ศ. 2543 ฝายดังกล่าวเป็นคอนกรีต ตั้งอยู่ทางใต้ของฝายตัวเดิม ประมาณ 150 เมตร ทำให้ใช้ประโยชน์จากน้ำได้มากกว่าเดิมและสภาพของแม่น้ำกลับคืนเหมือน

เคมีมีปลา ซึ่งเคยอาศัยอยู่ในแม่น้ำ เช่น ปลาจาด ปลาทอก ปลานิล ปลาไน และพืชน้ำนานาชนิด และมีระบบการส่งน้ำที่มั่นคงแข็งแรง เป็นการป้องกันปัญหาน้ำท่วมตัวเมืองเรียงคำ เนื่องจากฝายบ้านแฮะเป็นฝายกั้นน้ำแม่ลาวตอนบน อีกทั้งเป็นการลดปัญหาการตัดไม้จากป่าที่จะนำมาตีฝายอีกด้วย

2.1 โครงสร้างของกลุ่ม

ในการจัดการเหมืองฝาย มีการจัดตั้งคณะกรรมการเหมืองฝาย จำนวน 5 คน ประกอบด้วยคณะกรรมการหมู่บ้าน 4 คน และผู้ใหญ่บ้านเป็นนายฝาย

2.2 กิจกรรมของกลุ่ม

2.2.1 การดูแลฝาย และจัดระบบการเก็บน้ำและใช้น้ำจากฝาย

2.2.2 การเลี้ยงฝาย โดยชาวบ้านที่ได้ใช้น้ำจากฝายจะมาช่วยกัน ก่อนถึงฤดูขอ

2.2.3 การทำนา และหลังเก็บเกี่ยวผลผลิต

2.2.4 การดูแลและจัดการบริเวณรอบๆ ฝาย เพื่อเป็นแหล่งน้ำพักผ่อน และแหล่งท่องเที่ยว

2.3 บทบาทของกลุ่มในชุมชน

กลุ่มมีกรรมการเหมืองฝายเป็นแกนนำในการจัดการ ส่วนชาวบ้านทั้งหมดที่ได้รับประโยชน์จากฝาย จะให้ความร่วมมือด้านแรงงาน และทรัพย์สินในกิจกรรมของส่วนรวมนอกจากนี้กลุ่มยังมีแนวความคิดที่จะทำเขตนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ และพืชน้ำบริเวณหน้าฝายอีกด้วย ในการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ พืชน้ำ ชุมชนถนนหรือแม่น้ำลำคลองโดยเด็ดขาด ผู้ใดฝ่าฝืนจะ ถูกปรับ 3,000 บาท และผู้ใดลงจับปลาหน้าฝายในตอนกลางคืนจะถูกปรับ 500 บาท ตอนกลางวันจะถูกปรับ 1,000 บาท

2.4 ปัญหาที่เกิดขึ้นในการรวมกลุ่ม

การใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรมของหมู่บ้านน้ำมิน บ้านน้ำลาว และบ้านคะแนงซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่บริเวณต้นน้ำของแม่น้ำลาว ในฤดูฝนสารเคมีจะไหลมากับน้ำฝนลงสู่แม่น้ำลาว ซึ่งฝายบ้านแฮะเป็นฝายน้ำล้น สารเคมีอาจมาสะสมในบริเวณหน้าฝายในระยะยาวอาจเป็นอันตรายต่อชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากฝายได้

(สหัชยา วิเศษ และคณะ, 2543: 78 – 81)